

Devet dio

BORBE NA SREMSKOM FRONTU _ ,

Za njemačku Vrhovnu komandu Srem je imao veliku važnost. Krajem avgusta 1944. zbog prelaska Rumunije i Bugarske na stranu saveznika, prodora jedinica Crvene armije na teritoriji tih zemalja i ovladavanje komunikacijama u dolini južne Morave od strane jedinica, NOVJ, osujećena je Hitlerova zamisao uspostavljanja fronta na pravcu Skopsko Crna Gora — Niš — Đerdap. Zbog toga je još prije pada Beograda njemačka Vrhovna komanda ocijenila da se nova linija odbrane može organizirati jedino na Dunavu u Sremu i na Drini i tako usporiti napredovanje naših i sovjetskih snaga ka zapadu, odgodili ispadanje iz osovinskog bloka poslednja dva satelita u Evropi, Pavelićeve NDH i fašističke Mađarske i obezbediti izvlačenje iz Grčke njemačke grupe armija »E«.

Zbog toga je njemačka komanda Jugoistoka, kao najstarija njemačka komanda na Balkanu odlučila da u Sremu organizuje čvrst i stabilan front čija izgradnja je počela drugom polovinom septembra 1944.

Sremski front su nametnule njemačke komande jedinica NOVJ, braneći grčevito svaki od sedam odbrambenih položaja koji su se prostirali od Rume do Vukovara i Vinkovaca na dubini od oko 100 km.

Po svom geografskom položaju, sremski front je bio na spoju njemačkih grupa armija »Jug« i »F«, odnosno nalazio se na težištu odbrane grupe armija »F«, koja je obezbeđivala južni bok njemačkih armija na istočnom frontu, povezujući istočni front s njemačkim frontom u Italiji.

Uopšte uzevši njemačke komande su poslije pada Beograda svim silama nastojale onemogućiti dalji prodor naših i sovjetskih snaga na zapad, obezbjeđujući na taj način strategijsku saobraćajnicu — magistralu Vinkovci — Slavonski Brod — Zagreb, odakle su se račvali važni željeznički pravci prema Austriji i Italiji.

Prema zapovjesti štaba 12. korpusa od 20. oktobra 1944. sve jedinice divizije su 21. oktobra iz rejonu jugozapadno od Beograda, krenule na prostoriju Obrenovac — Barič — Umka, na pripreme za prebacivanje preko rijeke Save u Srem.³⁵⁴ U toku 22. oktobra divizija se prikupila u određenom rejonu i u popodnevnim časovima toga dana otpočela prebacivanje preko Save plovnim objektima (skelom, brodom i čamcima). Na taj način Savu je prešla samo 5. kozarska brigada. Zbog kvara na nekim plovnim objektima, taj način prelaza bio je znatno usporen, pa je štab 11. divizije, uz saglasnost sa štabom 12. korpusa odlučio da 12. krajiška i 32. srpska brigada izvrše prelaz rijeke preko savskog mosta u Beogradu.

Po prelasku u Srem jedinice 11. divizije produžile su pokret sledećim pravcima:

— 5. kozarska brigada preko sela Jakovo — Surčin — Dobanovci — Ugrinovci — Mihaljevci — Prahovo, gdje je stigla u predvečerje 23. oktobra 1944.

— 12. krajiška brigada: Zemun — Batajnica, gdje je stigla takođe predveče 23. oktobra.

— 32. srpska brigada i prištapske jedinice 11. divizije preko Bežanije — Surčina — Deč, gdje je stigla takođe 23. oktobra u predvečerje.

Narod Srema sa oduševljenjem je dočekaio naše jedinice. U svim selima zasipane su cvijećem a topovi i druga oruđa kićeni sa peškirimima. U selima gdje su jedinice zanočile, narod se svojiski trudio da ugosti borce.³⁵⁵

³⁵⁴ Zbornik, tom I, knj. 14. dok. 63. Zapovjest štaba 12. korpusa od 20. oktobra 1944. štabovima divizija za raspored na prostoriju Obrenovac — Skela — Stubline.

³⁵⁵ Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, str. 218. J. Marjanović, M. Kukolj, M. Vujović, B. Gaćeša, R. Ranilović, n/d, str. 244.

Prema prvobitnoj zamisli štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ (koji je još uvek bio i štab 1. armijske grupe NOVJ), zadatak 11. divizije bio je da pređe u Srem u drugom ešelonu, poslije 36. divizije i nakon što 36. divizija ovlada prostorom Surčin — Dobanovci, produži nadiranje pravcem selo Dobanovci — selo Batajnica u cilju ovladavanja Bežanijskom kosom i Novom Pazovom i da sa te prostorije dijelom snaga sadejstvuje 16. diviziji u napadu na Staru Pazovu, a sa dijelom nastupa prema Zemunu povezujući se sa 36. divizijom.³⁵⁸

Do realizacije te zamisli nije došlo jer su Nijemci, po prelasku naših i sovjetskih snaga u Srem na prostoru Obrenovac — Umka, plašeći se presjecanja odstupnice, ubrzano napustili Zemun i Staru Pazovu i povukli se na zapad.³⁵⁷Tako su snage 12. korpusa NOVJ oslobodile veći broj naseljenih mjesta u donjem Sremu.

U toku 25. oktobra 1944. 12. krajiška brigada napala je neprijateljsko uporište u Jarku i nakon kraće borbe protjerala neprijatelja u severozapadni deo sela. Za to vrijeme 32. srpska brigada čistila je Deč sa okolinom i tom prilikom ubila 33 a zarobila 2 njemačka vojnika. Brigada nije imala gubitaka.

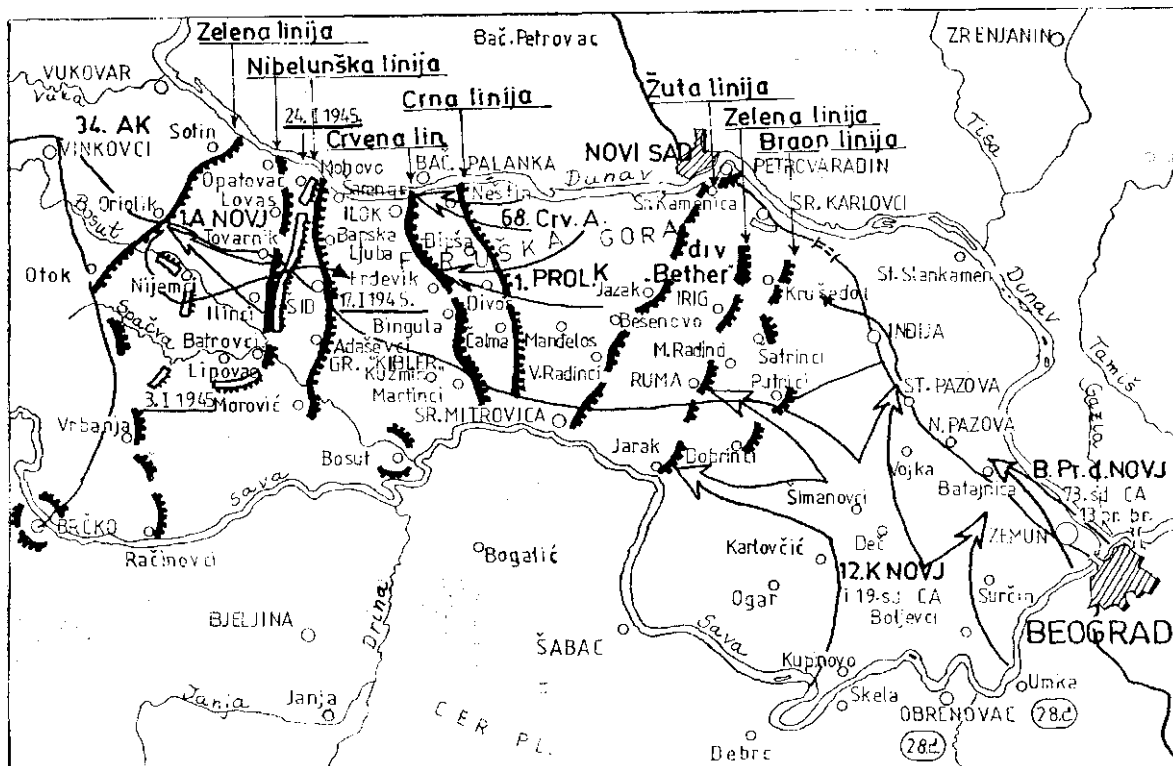
Sutradan, 26 oktobra 12. brigada je nastavila sa napadom na neprijatelja u selu Jarak i proterala ga u pravcu Sremske Mitrovice. Ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 5 pušaka, 2 pištolja, 150 nagaznih mina, 2 motorbicikla i manje količine druge opreme. Gubici brigade bili su: 2 poginula i 6 ranjenih i 6 nestalih boraca.

Istog dana 32. brigada pomjerila se u selo Buđanovac i napala neprijatelja na liniji Jarak — Jarčina. Tom prilikom zarobljeno je 9 njemačkih vojnika. Zaplijenjena su 2 minobacača 1 top 45 mm i 3 puške. Brigada nije imala gubitaka.

Te borbe 12. i 32. brigade 11. divizije bile su sastavni deo borbi za oslobođenje Rume i nastupanja snaga 12.

³⁵⁶ Zbornik, tom I, knj. 8, dok. 203. Zapovjest štaba 12. korpusa od 21. oktobra štabovima divizija za forsiranje Save i oslobođenje Vojvodine.

³⁵⁷ Ljubivoje Pajović, Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, »Sremski front 1944—45« izdanje Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979, str. 30.

Sedam nemačkih odbrambenih linija u Sremu

korpusa prema Sremskoj Mitrovici.³⁵⁸ Protjeravši neprijatelja iz sela Jarak i Hrtkovci, jedinice 12. i 32. brigade, u daljem nastupanju bile su zaustavljene snažnom vatrom na potoku Kudošu, koji vodi od Vrdnika preko Rume i obilazi selo Jarak sa zapadne strane, do ušća u Savu. U donjem toku potok Kudoš je bio uređen kao kanal, pa je predstavljao i veću — vještačku vodenu prepreku, što su Nijemci iskoristili za izgradnju svoje odbrambene »Zelene linije«.³⁵⁹

Uviđajući opasnost od prelaska u Srem jačih snaga NOVJ i Crvene armije i mogućnost razdvajanja njemačkih grupacija u Jugoslaviji i Mađarskoj — Grupe armija »F« od Grupe armija »jug«—• Nijemci su u Sremu otpočeli izgradnju niza odbrambenih položaja — linija, koje su povezivale prostor između Dunava, Save i Bosuta na teritoriji između Rume i Vinkovaca. Takvih linija bilo je sedam, a imale su šifrovane nazive: »Braon«, »Zelena«, »Žuta«, »Crna«, »Crvena«, Nibelunška« i ponovo »Zelena«, a protezale su se od istoka prema zapadu.

»Braon linija« je bila prva, na brzinu utvrđena linija, po sistemu međusobno odvojenih uporišta i nalazila se iza njemačkih prihvatnih položaja protežući se pravcem Boljevci — Surčin — Batajnica. Na ovoj liniji Nijemci su trebali prihvatiti borbu protiv naših snaga koje su nastupale kroz Srem od Zemuna prema Rumi i dalje na Zapad.

Zbog brzog prodor snaga NOVJ i Crvene armije u Srem, ova linija nije bila do kraja izgrađena. Samo su ispred naseljenih mjesta iskopani rovovi. Organizovana po grupnom sistemu i sa branjenim međuprostorima pješadijskom i artiljerijskom vatrom. »Braon linija« se protezala od Dobrinaca, preko Putinaca ka Satrincima i Krušedolu.

»Zelena linija« je bila prvi jači utvrđeni njemački položaj koji se protezao linijom Jarak — potok Kudoš — Ruma — potok Jelenče — Irig —• Vrdnik, pri čemu je težište njemačke odbrane bilo na odsjeku Jarak — Ruma, s glavnim čvorom otpora i uporištem u Rumi.

³⁵⁸ Ljubivoje Pajović, Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, »Sremski front 1944—1945. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979. str. 30.

³⁵⁹ Zbornik, tom I, knj. 8. dok. 212. Naredenje štaba 12. korpusa od 25. oktobra 1944. štabu 11. divizije za napad na Rumu.

»Žuta linija« je bila treći njemački odbrambeni položaj koji se protezao od Sremske Mitroviče preko Velikih Radinaca, na Beneševo, Jarak i dalje prema Sremskoj Kamenici s težištem kod Sremske Mitroviče, utvrđene kao uporište.

»Crna linija« protezala se pravcem: Laćarak — Mandeloski potok — Čalma — Divoš — Đipša — Neštin na Dunavu, sa težištem odbrane na odsjeku Laćarak — Čalma. Ovom odbrambenom položaju Nijemci su poklanjali posebnu pažnju.

»Crvena linija« nalazila se neposredno iza »Crne linije« i protezala se od sela Martinaca preko Erdevika, Ljube do Iloka. To je bila prva njemačka odbrambena linija koja je povezivala prostor između Dunava i Save sa Donjim tokom Drine. Ona je predstavljala izuzetno važan položaj sa težištem odbrane kod Erdevika. Na ovim položajima Nijemci su privremeno zaustavili dotadašnja uspješna ofanzivna dejstva snaga 1. proleterskog i 12. korpusa NOVJ.

Iza »Crvene linije« bio je utvrđen najbranjeniji njemački položaj — tzv. »Nibelunška linija«. To je bio šesti po redu, uzastopni odbrambeni položaj na kome su Nijemci trebali pružiti odsutnu odbranu. Na ovoj liniji koja se protezala u dva reda, od Bostona do Dunava, Nijemci su imali jako utvrđene položaje po cijeloj dužini fronta, kao i po dubini. Glavna odbrambena linija protezala se od Adaševaca preko Sida na Mohovo, dok se drugi položaj nalazio na liniji: Batrovci — Ilinci — Tovarnik — Lovaš — Opatovac. Obe odbrambene linije bile su međusobno povezane pregradnim položajima.

Ponovo je »Zelena linija« bila poslednji njemački odbrambeni položaj u Sremu i protezao se linijom: Otok — Orolik — Berak — Sotin. Selo Vrbanja, Drenovci i Račinovci bili su utvrđeni kao samostalna uporišta za zaštitu željezničke pruge Brčko — Vinkovci, na dijelu od Brčkog prema Otoku.

Tri poslednja njemačka odbrambena položaja: »Crvena«, »Nibelunška« i »Zelena linija« bile su od posebne važnosti za Nijemce. Ti položaji sprečavali su prodor naših snaga u Slavoniju, prema važnim saobraćajnim čvorovima

Vinkovcima i Slavanskom Brodu, a osloncem na Dunav, onemogućavali plovidbu ovom važnom vodenom saobraćajnicom.³⁶⁰

Oko 16,00 časova 26. oktobra jedinice 12. krajiške brigade ponovo su pokušale prijeći potok Kudaš, ali su bile spriječene žestokom vatrom neprijatelja.

Za vrijeme tih borbi, jedna protivtenkovska baterija Crvene armije, koja je podržavala 12. brigadu, nalazila se na istočnoj strani kanala Jarčina. U želji da neposrednim gađanjem omoguće 12. brigadi prelaz potoka Kudaš, borci te baterije krenuli su ka streljačkom stroju brigade. Nijemci su ih prihvatili i otvorili artiljerijsku vatru na bateriju koja je bila u pokretu i tom prilikom uništili dva kamiona sa oruđima. Komandir baterije je ranjen, a dva crvenoarmejsca su poginula. Poslije ovog događaja, borci 12. i 32. brigade su, svom žestinom izvršili napad i uspjeli da prijeđu potok Kudaš, proširili prodor u neprijateljskom odbrambenom položaju i prisilili ga da se povuče prema selu Sašinci. Kod Sašinaca je neprijatelj pružio žestok otpor, pa je štab divizije, zbog premorenosti jedinica, odlučio da privremeno obustavi napad i priđe sređivanju jedinica. U zoru 27. oktobra 1944. jedinice 11. divizije izbile su u pozadinu borbenog rasporeda neprijatelja i zauzeli Sašince. Zbog toga je neprijatelj bio primoran da napusti Rumu i Vaganj. U ova mjesta su toga dana oko 10 časova ušle jedinice 16. vojvođanske divizije. Tako su 12. korpusa i 6. ličke proleterske divizije, koja je bila u nastupnom maršu iz rejona Nove i Stare Pazove ka Rumi.³⁶¹

Štab 1. armijske grupe nije pritvorio zahtjev 12. korpusa, jer u Mačvi nije bilo naših jedinica sem 28. divizije, pa bi njenim povlačenjem sa tog prostora lijevi bok snaga 12. korpusa ostao otkriven. Zbog toga je 12. korpusu naredeno da produži gonjenje neprijatelja sa snagama 6, 11, 16. i 36. divizije ojačanih snagama 2. artiljerijske brigade Crvene armije.³⁶²

³⁶⁰ Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 18 i 19.

³⁶¹ Zbornik, tom I, knj. 8, dok. 232. Naredenje štaba 1. proleterske korpusa od 28. oktobra 1944. štabu 12. korpusa i štabovima divizija za dalje prodiranje i širenje Srema.

³⁶² Zbornik, tom I, knj. 8, dok. 225. Zapovjest štaba 12. korpusa od 27. oktobra 1944. štabovima divizija za ovladavanje linijom Ilok — Sid — Rača.

Jedanaesta divizija, koja se nalazila na lijevom kri-lu borbenog rasporeda 12. korpusa, dobila je zadatak da u 21 čas 27. oktobra 1944. napadne neprijateljski utvrđeni grad Sremsku Mitrovicu, oslobodi grad i sa ostalim jedinicama 12. korpusa čim prije izbije na liniju Ilok — Sid — Sremska Rača. Artiljerijsku podršku napada jedinica 11. divizije trebali su da izvode 117. i 374. protivoklopni, 152 haubički 506. topovski i 87. gardijski minobacački puk (kaćuše) Crvene armije.

Štab 12. korpusa nije tada raspolagao podacima o snazi neprijatelja u Sremskoj Mitrovici, kao ni o stepenu utvrđenja grada (a ni kasniji podaci koje je 29. oktobra 1944. prikupio Obavještajni odsjek korpusa, nisu ni približno odgovarala stvarnom stanju). Štab korpusa je pretpostavljao da će se neprijatelj poslije pada Rume, nalaziti u opštem povlačenju prema Sidu i da će Sremska Mitrovica moći biti oslobođena iz pokreta, bez većeg angažovanja naših jedinica.

Nijemci su, međutim, toga dana (27. oktobra 1944) završili reorganizaciju svojih jedinica.³⁶³

Treći njemački odbrambeni položaj (kojeg su Nijemci nazvali »Žuta linija« sa težištem odbrane u Sremskoj Mitrovici i Velikim Radincima su 26. oktobra 1944. zaposjele snage divizije »Bether«. Borbena grupa »Lindenblat«, jačine ojačanog puka, sa komandnim mjestom u Kaznenom zavodu, dobila je zadatak da uporno brani Sremsku Mitrovicu. Pored njemačkih jedinica, u gradu su se nalazile i ustaško-domobranske snage jačine tri bataljona i djelovali srpskog dobrovoljačkog korpusa, koji su došli iz Sap-

³⁶³ Rasformirana je Armijska grupa »Srbija«, pa su sve njemačke jedinice koje su se nalazile u donjem toku Drine, na sremskom frontu i Dunavu do Bajе stavljene pod komandu 68. njemačkog armijskog korpusa kojim je komandovao general avijacije Helmut Felemi, koji je svoj štab premjestio iz Osijeka u Nuštar kod Vinkovaca. U sastavu ovog korpusa bile su sledeće jedinice: 1. brdska i 112. lovačka divizija, divizije »Bether«, »Brandenburg«, 31. SS »Lombard«, dijelovi 13. SS »Handžar« i Više artiljerijskih pukova i divizona, tenkovskih, policijskih i drugih bataljona kao i nekoliko borbenih grupa jačine (ojačanog puka) ukupno oko sedam njemačkih divizija, približno 30.000 vojnika ne računajući brojeve ustaško-domobranske jedinice koje su bile potčinjene 68. korpusu u operativno-taktičkom smislu (Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, N/d, str. 40 i 41.).

ca.³⁶⁴ Na ove njemačke snage oslanjala se borbeno grupa »Cimerman« na odsjeku Veliki Radinci, a borbeno grupa »Cirngibl« branila je odsjek od Bešenova do Jazka, sa jačim rezervama prema Fruškoj gori. Komanda mjesta divizije »Bether« nalazila se u selu Lačarak, zapadno od Sremske Mitrovice.

Za odbranu »Žute linije« komanda divizije »Bether« raspolagala je sa 30 tenkova, 30 samohodnih oruđa, ukupno oko 300 artiljerijskih cijevi raznog kalibra. Mitrovica je bila utvrđena tako, da je predstavljala okosnicu »Žute linije«³⁶⁵

Situaciju je otežavala i činjenica da je štab 11. divizije naredbu za napad na Sremsku Mitrovicu primio 27. oktobra 1944. u 20,30 časova, a napad je bio predviđen za 21,00 čas. Jedinice divizije su bile u borbenom rasporedu na 15 km udaljenosti od objekata napada. O tome je štab divizije obavijestio štab 12. korpusa u 21,40 čas. i upoznao ga da je svojim jedinicama izdao naređenje da izađu na polazne položaje za napad do 04,00 časa 28. oktobra 1944. i zatražio da artiljerija Crvene armije određena za podršku 11. divizije u to vrijeme otpočne sa vatrenom pripremom.³⁶⁶

Borbeni raspored jedinica 11. divizije za napad na utvrđen grad Sremsku Mitrovicu bio je sledeći.³⁶⁷

— 5. kozarska brigada dobila je zadatak da napadne neprijateljske položaje sa sjeverne strane grada na odsjeku od željezničke pruge Sremska Mitrovica — Ruma do željezničke pruge Sremska Mitrovica — Slavonski Brod, s težnjom da što pre prodre između sela Lačarka i Kaznoga zavoda u grad i ovlada njegovim sjevernim i zapadnim dijelom.

— 12. krajiška brigada da napadne neprijateljske položaje između željezničke pruge Sremska Mitrovica —

³⁶⁴ zbornik tom I, knj. 8, dok. 237. Saopštenje Drugog (obavještajnog) odseka 12. korpusa od 29. oktobra 1944. o jačini i sastavu neprijateljskih jedinica u garnizonu.

³⁶⁵ isto kao u napomeni 363.

³⁶⁶ zbornik, tom I, knj. 8, dok. 228. Naređenje 11. divizije od 27. oktobra 1944. štabovima brigada za napad na Sremsku Mitrovicu.

³⁶⁷ Zbornik, tom I, knj. 8, dok. 229. Izvještaj štaba 11. divizije od 27. oktobra 1944. štabu 12. korpusa o pripremanjima za napad na Sremsku Mitrovicu.

Ruma i rijeke Save, nastojeći da ubaci jedan bataljon sjeverno do glavne pruge iza leđa neprijatelju i na taj način ovlada istočnim dijelom grada.

— 32. srpska brigada da nastupa iz Vagnja, preko Mitrovačkih livada, ka Laćaračkom polju i da odatle u bataljonskim kolonama napadne neprijatelja u selu Laćarak.

Po prijemu zapovjesti, brigade su izvršile pokret prema Sremskoj Mitrovici (5. kozarska brigada morala je usiljenim maršem da pređe put od sela Hrtkovci do Mitroviče i oko 03,00 časa 28. oktobra 1944. izbile na polazne položaje za napad).

Nakon artiljerijske pripreme koja nije bila naročito efikasna, jer su njemački položaji bili dobro maskirani i teško uočljivi na razvničarskom zemljištu, jedinice su otpočele napad, ali su u samom početku bile zaustavljene snažnom vatrom neprijatelja. Pri ponovljenom napadu 1. bataljon 12. brigade, prodro je kroz njemačke rovove i došao do predgrađa, vodeći žestoku borbu.

Takođe se i njen 4. bataljon probio između neprijateljskih rovova i osvajajući kuću po kuću, pokušao da prodre u centar grada. Neprijatelj je izvršio protivnapad pa su bataljoni 12. brigade, oko 10,00 časova bili prinuđeni da se povuku na polazne položaje. Tom prilikom smrtno je ranjen i od zadobijenih rana umro, komandant 4. bataljona Đoko Banjac. Poginuo je i Mirko Đaković, politički komesar čete u 3. bataljonu. Ukupni gubici brigade bili su: poginulih 34, ranjenih 86, i nestalih 43.

Jedinice 5. brigade bile su ispred kanala Čikaš, tako reći prikovane jakom neprijateljskom vatrom. Svi pokušaji bataljona da se probiju preko potoka koji je u donjem toku bio urađen kao kanal, sprečeni su snažnim protivnapadima Nijemaca. Jedino je 3. bataljon, koji je nastupao od Volarevog salaša, željezničkom prugom Ruma — Sremska Mitrovica, krčeći put bombama, uspio da probije odbranu neprijatelja, na juriš zauzme željezničku stanicu i prodre u centar grada. Ostale jedinice 5. brigade i 11. divizije ne samo da nisu mogle iskoristiti uspjeh 3. bataljona, već se on našao u kritičnoj situaciji. Nijemci su ga opkolili i sabili u blok zgrada. Iako odsječen i u nepoznatom gradu, bataljon je uspeo da se nakon žestoke osmočasovne borbe probije iz grada na sjever preko Mitrovačkih livada i između Velikih Radinaca i Mandelosa u poza-

dini neprijatelja prema Fruškoj gori, gdje je u popodnevnim časovima 28. oktobra uhvatio vezu sa djelovima 36. vojvodanske divizije, a u sastav svoje brigade stigao 30. oktobra 1944. Zahvaljujući snalažljivosti svoga štaba 3. bataljon se iz ove situacije izvukao bez većih gubitaka.³⁶⁸

Ne znajući da je 3. bataljon izvršio proboj iz grada, a u cilju njegovog izvlačenja štab 5. kozarske brigade uz saglasnost štaba 11. divizije, u sumrak 28. oktobra, nakon kraće artiljerijske pripreme, ponovo je prešao u napad sa 1, 2 i 4. bataljonom. U želji da pomognu svojim opkoljenim drugovima, borci su jurišali, ne osvrćući se na gubitke, ali su se Nijemci očajnički branili, tako da uspjeh nije mogao biti postignut. Doneta je odluka da se obustavi napad i da se jedinice povuku na polazne položaje.

U borbama za Sremsku Mitrovicu gubici 5. kozarske brigade bili su znatni. Poginulo je 16, a ranjeno 30 boraca i starješina, dok je 15 boraca nestalo. Teško je ranjen i kasnije umro politički komesar brigade Jovo Mišljenović Popo. Ranjen je i komandant brigade Dušan Egić. Od rukovodilaca su poginuli Ostoja Balaban Čaruga komandir čete u 1. bataljonu, Savo Krneta zamjenik komandira čete u 2. bataljonu i komandiri vodova Dušan Budimir i Branko Zec.

Tokom napada na neprijateljski garnizon na Sremsku Mitrovicu, bataljoni 32. srpske brigade bili su potpuno prikovani na Višnjevci pustari ispred kanala Čikaša, tako da se nisu mogli ni korak pomjeriti napred, čak ni noću, jer je prostor bio potpuno brisan, a Nijemci su ga neprestano osvjetljavali stotinama raketa i tukli vatrom iz automatskih oruđa, stvarajući tako neprobojni zastor prema svojim bunkerima. Ovakav otpor Nijemaca, na pravcu nastupanja 32. brigade je razumljiv, budući se u selu Laćarak nalazilo komandno mjesto njemačke divizije »Betler«³⁶⁹

Jedinice 11. divizije ostale su na polaznim položajima kod Sremske Mitrovice do 30. oktobra 1944. s ciljem blo-

³⁶⁸ Tada je komandant 3. bataljona 5. brigade bio Dušan Kostadinović, politički komesar Rajko Torman, a zamjenik političkog komesara Miloš Stakerla. (Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, str. 219).

³⁶⁹ Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, str. 218—220. J. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gačeša, R. Ranilović, n/d, str. 247—249. Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 42—47.

kade neprijateljskog garnizona. U popodnevnim časovima smjenile su ih jedinice 16. vojvođanske divizije, koja se do tada nalazila u Rumi na trodnevnom odmoru.

Po naređenju štaba 12. korpusa 11. divizije je (bez 32. brigade koja je ostala na polaznim položajima do 1. novembra 1944.), krenula u Rumu radi odmora, sređivanja jedinica i preuzimanja garnizone službe, a ujedno je dobila ulogu korpusne rezerve.³⁷⁰

U vremenu od 27. do 30. oktobra 1944. ni ostale divizije 12. korpusa nisu postigle uspjeh. Šesta lička proleter-ska divizija, koja je dejstvovala u centru borbenog rasporeda korpusa nije uspjela da zauzme Velike Radince, niti je 36. divizija ovladala linijom od Bešeneva do Jarka. Zbog toga je štab 1. proleterskog korpusa uputio u Srem i 21. srpsku diviziju, u cilju ojačanja naših snaga u Sremu. U toku noći 31. oktobra 1944. 16. 6. i 36. divizija napale su neprijateljska uporišta, Sremsku Mitrovicu, Velike Radince, Šuljan i Bešenovo i 1. novembra oslobodili ova mjesta.³⁷¹

Time su jedinice 12. korpusa slomile otpor Nijemaca na trećem odbrambenom pojasu, likvidirale tzv. »Žutu liniju« i izbile frontalno ispred četvrtog neprijateljskog položaja »Crne linije«, koji se protezao pravcem: selo Laćarak — Mandeloski potok — Čalma — Divoš — Đipša — Neštin na Dunavu.

Štab 11. divizije je 31. oktobra 1944. naredio brigadama da 1. novembra, iz rejona Sremske Mitroviče izvrše pokret za Rumu. Po pristizanju u Rumu, 5. kozarska brigada razmjestila je svoje jedinice u južni deo grada, gdje je preuzela i garnizonu službu. U sjeverni deo grada razmještena je 12. krajiška, a 32. srpska brigada u istočni deo grada.³⁷²

Jedinice divizije ostale su u Rumi na odmoru do 11. novembra 1944. Bio je to njihov prvi duži odmor poslije

³⁷⁰ Zbornik, tom I, knj. 8, dok. 250. Naređenje štaba 12. korpusa od 31. oktobra 1944. štabovima divizija za raspored jedinica i prebacivanje 16. divizije na sektor Mačve.

³⁷¹ Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 3. Izvještaj štaba 12. korpusa od 1. novembra 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o borbama za oslobođenje Sremske Mitroviče.

³⁷² Zbornik, tom I, knj. 8, dok. 253. Naređenje štaba 11. divizije od 31. oktobra 1944. štabovima brigada za pokret i razmještanje jedinica radi odmora i sređivanja.

tromjesečnih marševa i neprekidnih borbi. Vrijeme je iskorišteno za popunu i materijalno-tehničko sređivanje jedinica, kao i idejnopolički rad. Održavani su partijski i skojevski sastanci, te sastanci sa komandnim osobljem zaključno sa komandama četa, na kojima je detaljno analizirano stanje u jedinicama, rad i držanje štabova i komandi tokom poslednjih borbi. Glavno pitanje koje je razmatrano na ovim skupovima bio je: prelazak na frontalni način ratovanja na ravničarskom zemljištu i problemi koji iz toga proizilaze za starješine i štabove. Sadejstvo sa avijacijom i artiljerijom čvrsta i stalna veza sa višim i nižim štabovima, kao i sa susednim jedinicama, izviđanje, blagovremeno otkrivanje i savladavanje minskih polja, ukopavanje, privikavanje boraca i starješina na izvođenje borbenih dejstava po danu. Kroz idejno-politički rad obrađivane su aktuelne teme o vojnoj i političkoj situaciji u zemlji i svijetu, stanje na ratištima, sa posebnim osvrtima na velike uspjehe koje je do tog vremena postigla naša Narodnooslobodilačka vojska. I na časovima političke nastave borcima je govoreno da ih u predstojećim borbama očekuje dobro naoružan neprijatelj, sa jako utvrđenim položajima i rešenosti da, braneći grčevito svoje položaje spreči prodor naših jedinica na zapad, zbog čega disciplina i ukopavanje predstavljaju jedan od bitnih faktora za uspjeh, u daljim borbenim dejstvima.

U okviru navedenih poslova, nakon dužeg vremena sačinjeno je brojno stanje ljudstva i naoružanja 11. divizije po brigadama, a ono je 1. novembra 1944. bilo:

Peta kozarska brigada imala je: 1.600 boraca i starešina naoružanih sa: puškama 778, puškomitraljeza 103, mašinki 108, pištolja 183, ručnih bombi 798, 3 teška i 2 laka minobacača i 3. protivtenkovska minobacača »Džubul«, puščano-mitraljeskih metaka 55,060, metaka za mašinku 9,700, metaka za pištolj 3292, granata za minobacače, teške 125, laki 15, Džumbul 18. i 300 kg. eksploziva.

Dvanaesta krajiška brigada imala je 1.261 borca i starešina, naoružanih sa puškama 622, puškomitraljeza 76, mašinki 56, pištolja 113, ručnih bombi 435, minobacača 5, teških, 5 lakih i Džumbul 1, puščane i mitraljeske muni-

čije 63.500, za mašinke, 7,870, za pištolje 3.024, mina za teški bacač 138, za laki 120, za Džumbul 16. i 150 kg. eksploziva.

Trideset druga mačvanska brigada, imala je 1,330 — boraca i starješina naoružanih sa 572 puške, 50 puškomitraljeza, 36 mašinki, 40 pištolja, 1.100 ručnih bombi, 8 teških i 1 laki minobacač, 43.110 komada puščane i mitraljeske municije, 90 granata za teški minobacač, i 100 kg. eksploziva. Stab divizije i prištabske jedinice brojali su 164 borca i starešina, naoružanih sa 100 pušaka, 4 puškomitraljeza, mašinki 9, pištolja 11, municije za pušku i mitraljez 5.900 komada, za mašinku 610, i za pištolje 96 komada.

Ukupno brojno stanje divizije bilo je 4.355. boraca i starješina naoružanih sa 2072 puške, 233 puškomitraljeza, 209 automata, 347 pištolja, 2.433 ručne bombe, 169.175 komada puščane i mitraljeske municije, 21.090 komada municije za mašinku, 7.051 metak za pištolj, 355 granata za teški, 135 za laki minobacač 34 za Džumbul, i 550 kg, eksploziva. Divizija je raspolagala sa 5 radio stanica 117 jahaćih i 394. tovarnih konja.³⁷³ •

*

U svim jedinicama 11. divizije izvođena je široka priprema za obelježavanje 27. godišnjice oktobarske revolucije, a 7. novembra održana je smotra jedinica, nakon čega je na trgu u Rumi održan miting na kojem je govorio politički komesar 11. divizije Blažo Đuričić, pomoćnik političkog komesara 12. brigade, Boro Gaćeša, i jedan oficir Crvene armije, a zatim je izveden kulturnozabavni program za borce i građanstvo. Pored ovog, centralnog mitinga, održavani su tim povodom i druge manifestacije i susreti boraca i omladine.

Tih dana su u štabovima pripremani predloži za odlikovanja boraca i starješina, a podjeljene su i prve »Partizanske spomenice 1941« jednom broju prvoboraca.

Jedan od glavnih zadataka bio je kadrovska popuna upražnjenih mjesta, nastalih zbog gubitaka i premeštaja.

U 5. kozarskoj brigadi izvršene su sledeće kadrovske promjene: dotadašnji komandant brigade Dušan Egić, po-

373 Arhiv VII, (fond NOR) K. 866. dokumenat br. 3 i 5.

stavljen je za zamjenika komandanta 11. divizije, a za vršioca dužnosti komandanta 5. brigade, postavljen je Mirko Šiljak. Za političkog komesara brigade postavljen je Drago Stefanović Braco. Dotadašnji zamjenik političkog komesara Miloš Pajković, premješten je na novu dužnost, van 11. divizije, a na njegovo mjesto postavljen Mirko Vranić. Izvršene su popune upražnjenih mjesta i u štabovima bataljona i komandama četa.

U 12. krajiškoj brigadi su takođe izvršene kadrovske promene. Dotadašnji politički komesar brigade Milutin Vujović, otišao je na drugu dužnost, a za komesara brigade je postavljen Luka Cvetičanin. Za zamjenika političkog komesara brigade (umjesto Mirka Vranića), postavljen je Boro Gaćeša. Za komandanta 1. bataljona mjesto Rade Čekića, koji je otišao na novu dužnost, postavljen je Marinko Avramović. Za komandanta 2. bataljona umjesto Dušana Repajića koji je otišao na novu dužnost, postavljen je Mićo Copic. Poslije pogibije Đoke Banjca, za komandanta 4. bataljona postavljen je Vico Runić. Umjesto Stanka Vasiljevića, koji je postavljen za političkog komesara 32. brigade, na dužnost političkog komesara 3. bataljona 12. brigade, postavljen je Mićo Majčić. Za zamjenika komandanta toga bataljona postavljen je Mirko Đurić, a za zamjenika političkog komesara Jovo Rakić. Za političkog komesara bataljona u 32. brigadi postavljen je Samuel Kabiljo, a izvršena su postavljenja i četnih rukovodilaca.

Tih dana je jedan broj starih boraca i rukovodilaca iz 11. divizije upućen u gardijsku brigadu i u novoformiranu brigadu Narodne odbrane.³⁷⁴

Nešto kasnije pri štabu 11. divizije formiran je dopunski bataljon. Za komandanta bataljona postavljen je Jovo Vranić dotada zamjenik komandanta 3. bataljona 5. brigade a za političkog komesara Miloš Storebra, do tada zamjenik komesara 3. bataljona 5. brigade. To je bila nastavna jedinica u kojoj su novomobilisani borci sticali osnovna vojno-politička znanja i potom raspoređivani u operativne jedinice.

Dok su 11. i 36. divizija 12. korpusa bile na odmoru i sređivanju svojih jedinica, ostale tri divizije (6. proleter-

³⁷⁴ Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, str. 220—223. J. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gaćeša, R. Ranilović n/d. str. 250—252.

ska, 16. i 21. divizija) nakon višednevnih borbi, likvidirale su četvrti njemački odbrambeni pojas »Crnu liniju«, koja se protezala pravcem: selo Laćarak — Mandeloški potok — Čalma — Divaš — Đipša — Neštin na Dunavu i izbile pred peti njemački odbrambeni položaj — »Crvenu liniju« koja se protezala od sela Martinci, preko Erdevika i Ljube do Iloka.

Povlačenjem Nijemaca na jako utvrđenu »Crvenu liniju«, koja je spajala prostor između Dunava i Save sa donjim tokom Drine i usled stalnih kiša, raskvašenog terena i hladnoće, postepeno je dolazilo do zatišja na frontu, pa su i naša i neprijateljska dejstva svedena na izviđanja i manje lokalne borbe.

Utom periodu došlo je do pregrupisanja naših jedinica. Štab 12. korpusa je 9/10. novembra 1944. počeo sa izvlačenjem 16. i 36. vojvođanske divizije u pozadini fronta, a zatim organizovao njihovo prebacivanje preko Dunava, odakle su kasnije u sastavu 3. armije dejstvovale na dravsko dunavskom frontu.³⁷⁵

Štab 1. proleterskog korpusa koji je 3. novembra 1944. prešao iz Beograda u Rumu, preuzeo je neposrednu komandu nad Operativnom grupom divizija (6. proleterskom, 11. i 21. divizijom).

Tako je 11. krajiška divizija koja je pod komandom 12. korpusa i u izvanrednom sadejstvu sa 16. i 36. vojvođanskom divizijom, izvojevala nekoliko velikih i značajnih pobjeda nad neprijateljem, na Iverku, Ceru, Mačvi, Pocerini, Obrenovcu, Beogradu, a posebno na Avali i u jednom dijelu Srema, izašla iz sastava 12. korpusa i ušla početkom novembra u sastav 1. proleterskog korpusa NOVJ.

Nakon desetodnevnog odmora, jedinice 11. divizije su 11. novembra 1944. izvršile pokret iz Rume i u toku noći 11/12. novembra smijenile jedinice 16. vojvođanske divizije³⁷⁶ na prostoru od Stare Bingule do Međeš pustare.

³⁷⁵ Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželabžić, n/d, str. 66.

³⁷⁶ Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 49. Naređenje štaba 11. divizije od 10. novembra 1944. štabovima brigada za marš i smjenu jedinica 16. divizije.

Tako se 11. divizija našla u centru borbenog rasporeda Operativne grupe divizija 1. proleterskog korpusa NOVJ, ispred »Crvene linije« njemačke odbrane. Na desnom krilu od Neština do Stare Bingule nalazila se 6. proleterska divizija, a na lijevom krilu od Medeš pustare do sela Martinaca 21. divizija.³⁷⁷

Ispred tih naših jedinica nalazilo se šest njemačkih borbenih grupa, od kojih su neke bile sastavljene od po tri pješadijska puka, uz prateće dijelove drugih rodovskih jedinica, tako da su im brojna stanja iznosila i do 5.000 vojnika. Sve te grupe bile su objedinjene pod komandom štaba 118. lovačke divizije. Njihovo ukupno brojno stanje iznosilo je oko 20.000 vojnika podržavanih sa oko 200 artiljerijskih oruđa raznog kalibra i oko 40—50 tenkova i samohodnih oruđa.

Zadatak te njemačke grupacije je bio da na »Crvenoj liniji« od Iloka, preko Ljube, Erdevika i Kuzmina do Save, po svaku cijenu, bez obzira na ljudske žrtve i materijalne gubitke zaustavi dalji prodor jedinica NOVJ. Njemačka Vrhovna komanda je zaključila da bi dubljim prodorom naših snaga između Dunava i Save, bilo ozbiljno ugroženo plansko povlačenje snaga Grupe armija »E«, iz donjeg toka Drine, komunikacijom Zvornik — Bijeljina — Brčko, na sjever preko Save u Srem, ili Podravinu.³⁷⁸

Sredinom novembra 1944. Štab 1. proleterskog korpusa nije imao dovoljno snaga za nastavak ofanzivnih dejstava na sremskom frontu. Njegove četiri divizije (1. proleterska, 5, 17. i 28.) bile su na zadacima u Srbiji, odnosno na odmoru u Beogradu. Prema tome sa Operativnom grupom divizija (6. proleterskom, 11. i 21. divizijom), čije je ukupno brojno stanje iznosilo oko 20.000 boraca (što je bilo približno brojnom stanju branioca), objektivno se nisu mogla preduzimati ofanzivna dejstva, tim prije, što su se te jedinice već više mjeseci nalazile u neprekidnim teškim borbama i marševima i što se nije raspolagalo sa tenkovima, dovoljno artiljerije i artiljerijske municije što je bilo neophodno da bi se savladala, fortifikacijski dobila organizovana i duboko ešalonirana odbrana neprijatelja. Situa-

³⁷⁷ zbornik, tom I, knj. 10, dok. 98. Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 1. proleterskog korpusa od 21. oktobra do 30. novembra 1944.

³⁷⁸ Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 66—88.

ciju je otežavala i činjenica da su borci bili slabo odjeveni, pa je na novembarskom mrazu i u ravnici bez ikakvih zaklona, bilo i slučajeva smržavanja.³⁷⁹ Sve je to uticalo da na sremskom frontu dođe do privremenog zatišja.

Štab 11. divizije je deo svog fronta pokrивao sa dvije brigade u prvoj liniji, dok je jedna brigada bila na odmoru. Brigade su se međusobno smenjivale prema potrebi. U periodu od 11. do 30. novembra 1944. borbenih aktivnosti nije bilo, sem što je 5. kozarska brigada 13. novembra pokušala zauzeti Erdevik, ali nije uspjela, s obzirom da je to mjesto kao središte odbrane »Crvene linije« bilo posebno utvrđeno i branjeno. U ovoj borbi ranjeno je 6 boraca od kojih 3 teže.³⁸⁰

U cilju prikupljanja podataka o brojnom stanju, naoružanju, rasporedu i stepenu utvrđenja neprijatelja, štab 1. proleterskog korpusa je naredio potčinjenim divizijama da duž cijelog fronta preduzmu iznenadne napade i pokušaju zarobiti njemačkog oficira, podoficira ili vojnika, odnosno »živi jezik«.

Za izvršenje tog zadatka štab 11. divizije odredio je 12. krajišku i 32. srpsku brigadu. Dvanaesta brigada je oformila četiri udarne grupe, koje su u 22,00 časa 23. novembra krenule na zadatak i prešle prvu neprijateljsku liniju. Kad su prišle drugoj liniji na oko 25—30 metara, neprijatelj je električnim paljenjem aktivirao ranije postavljene mine, ali su grupe, ne obazirući se na neprijateljsku vatru i eksploziju mina, nastavile prodor. Međutim, s obzirom na jaka fortifikacijska utvrđenja i žilav otpor, nisu zauzele položaje neprijatelja, pa su se morale povući uz gubitke od 3 poginula, 19 ranjenih i 2 nestala borca.

Oko 01,00 čas 24. novembra i bataljoni 32. brigade pokušali su upasti u borbeni raspored neprijatelja, radi hvatanja »živog jezika«, ali su takođe bili odbačeni, uz gubitke od 1. poginulog i 2 ranjena borca.³⁸¹

³⁷⁹ Zbornik, tora I, knj. 10, dok. 95. Izvještaj štaba 6. proleterske divizije od 12. novembra 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o oslobodenju Calme, starog Divaša i Bingule.

³⁸⁰ Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 63. Izvještaj štaba 5. kozarske brigade od 13. novembra 1944. štabu 11. divizije o napadu na neprijateljsko uporište Erdevik.

³⁸¹ Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 101. Izvještaj štaba 11. divizije od 1. decembra 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o dejstvima divizije od 15. do 30. novembra.

Period zatišja na frontu iskorišten je za idejno-politički i kulturno-prosvjetni rad. Dok su se nalazile u drugom ešelonu divizije, brigade su održavale partijske i skojevske sastanke, a kulturno-prosvjetjene ekipe su priredivale predstave za borce i mještane. Pravljene su rovovske, bataljonske i brigadne novine. Preduzimane su razne mjere da bi se život u rovovima i na frontu uopšte, učinio što snošljivijim. Na poseban način, prigodnim svečanostima, obeležena je godišnjica Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Pored toga neprekidno se radilo na sređivanju i popuni jedinica, te prihvatanju i pripremi novih boraca, kojih je u 11. diviziju prispjelo 2.800 u drugoj polovini novembra 1944. godine.³⁸²

Krajem novembra u 12. krajiškoj ponovo je došlo do kadrovskih promjena. Za zamjenika komandanta brigade postavljen je Nikica Milić, za komandanta 3. bataljona Stevo Majstorović, za političkog komesara 4. bataljona (umjesto Rade Ranilovića koji je otišao na novu dužnost) Mile Kukulj, za zamjenika komandanta 4. bataljona Branko Tomić i za zamjenika komandanta 2. bataljona Miloš Končar.³⁸³

U DECEMBARSKOJ OFANZIVI 1. PROLETERSKOG KORPUSA I JEDINICA CRVENE ARMIIJE

Krajem novembra 1944. jedinice Crvene armije i Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine izbile su na Dravu i oslobodile jugoslovenski deo Baranje. Istovremeno su u Sloveniji, Posavini i Podravini uspješno dejstvovala snage Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, 6. i 10. korpus NOVJ, koji su u Slavoniji i Podravini oslobodili veći broj gradova i naseljenih mjesta (Slavonsku Požegu, Daruvar, Pakrac, Podravsku Slatinu i Viroviticu). Dvadesetosma slavonska divizija forsirala je rijeku Drinu i uspostavila vezu sa jedinicama 3. korpusa u istočnoj Bosni. Na taj način bio je obezbjeđen lijevi bok snaga 1. proleterskog korpusa u Sremu.

Pri takvom razvoju događaja, Vrhovni štab ocjenio je da je došao pogodan momenat za izvršenje proboja sre-

³⁸² Isto.

³⁸³ j. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gaćeša, R. Ranilović, n/d, str. 257. i 258.

mskog fronta, što bi omogućilo usklađivanje dejstava sa jedinicama 3. ukrajinskog fronta, povezivanje sa snagama NOV i PO Hrvatske i ovladavanje saobraćajnim čvorom Vinkovci i Osijek. Radi što uspješnijeg izvršenja tog zadatka Vrhovni komandant maršal Jugoslavije Josip Broz Tito i komandant 3. ukrajinskog fronta maršal Sovjetskog Saveza Fjodor Ivanovič Tolbuhin, na sastanku održanom u Beogradu od 17. do 20. novembra 1944. postigli su sporazum da u probuju sremskog fronta učestvuje 68. streljački korpus Crvene armije, koji je do tada dejstvovao u jugozapadnoj Srbiji. Krajem novembra počelo je njegovo privlačenje u rejon ispod Iloka.³⁸⁴

Štab 1. proleterskog korpusa je krajem novembra 1944. izvršio pregrupisanje svojih snaga, tako što su na sremski front dovedene 1. proleterska i 5. krajiška divizija, koje su tokom jednomjesečnog odmora u Beogradu preoružane sovjetskim lakim i teškim naoružanjem i popunjene do pune ratne formacije, sa po 12.000 boraca. Istovremeno, je 6. lička proleterska divizija upućena u Beograd na odmor.

Prema planu kojeg su zajednički izradili štabovi 1. proleterskog korpusa i 68. streljačkog korpusa Crvene armije, proboj neprijateljske odbrane na sremskom frontu trebalo je otpočeti 3. decembra 1944. i to jedinice 68. streljačkog korpusa Crvene armije na pravcu: Ilok — Sctin — Vukovar — Osijek, uzvodno desnom obalom Dunava, a jedinice 1. proleterskog korpusa NOVJ, frontalno s težištem na pravcu Erdevik — Šid — Vinkovci — Đakovo — Našice.

Za obezbeđenje ove operacije Vrhovni štab je angažovao i jedinice glavnih štabova Vojvodine i Hrvatske.

Štab 1. proleterskog korpusa je 1. decembra 1944. izdao zapovjest za proboj neprijateljske odbrane.³⁸⁵ U zapovjesti je bilo predviđeno da napad otpočne 3. decembra, artiljerijskom pripremom u trajanju od 09 do 09,45 časova, a zatim vatrom iz svih automatskih oruđa po neprijateljskim rovovima od 09,45 do 10,00 časova. Tačno u 10,00 časova da se krene na juriš na prednji kraj neprijateljske odbrane.

³⁸⁴ Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d. str. 86—88.

³⁸⁵ Zbornik, tom 1, knj. 10, dok. 99. Zapovjest štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ od 1. decembra 1944. za proboj neprijateljske odbrane.

U centru borbenog rasporeda na pravcu glavnog udara 1. proleterskog korpusa, nalazila se 11. divizija (5. 12. i 32. brigada), podržane sa dva artiljerijska puka Crvene armije i Artiljerijskom brigadom 5. divizije. Njen zadatak je bio da napadne i razbije neprijateljsku odbranu na odsjeku: Ceraj pustara (k. 134) — Emilijin dvor (k. 94), a zatim da nastavi proboj utvrđenih položaja i zauzme Erdevik. Dalje nastupa ka komunikaciji Vinkovci — Sremska Mitrovica i ovladava neprijateljskim uporištima u selima: Gibarac — Bačinci — Kuknjevcu. Po ovladavanju navedenim mjestima, divizija je trebala da nastavi gonjenje neprijatelja opštim pravcem, prema Vinkovcima do sela Stari Jankovci i Privlake i da izbije na komunikaciju Brčko — Vinkovci, s ciljem zatvaranja pravca od Brčkog.³⁸⁶

Na desnom krilu borbenog rasporeda 1. proleterskog korpusa napadale su jedinice 1. proleterske divizije, a na lijevom krilu 21. divizije, ojačane 1. konjičkom brigadom. U rejonu Rume, Sremske Mitroviče i Velikih Radinaca nalazila se 5. krajiška divizija, kao korpusna rezerva.

Ni u toj operaciji, ni naši ni sovjetski štabovi, nisu raspolagali tačnim podacima o broju, naoružanju i stepenu utvrđenja neprijatelja u Sremu. »Crvena linija«, međutim bila je jako utvrđena, sa solidno izgrađenim rovovima, ispred kojih su se nalazili gusti redovi bodljikave žice i drugih žičanih prepreka, kao i minska polja. Taj njemački odbrambeni pojas bio je branjen snažnom mitraljeskom, topovskom i minobacačkom vatrom, a pored toga oslanjao se, po dubini, na dva sledeća uzastopna odbrambena položaja: »Nibelunšku« i »Zelenu liniju«.³⁸⁷

Na odsjeku napada 11. divizije branila se njemačka borbena grupa »Cirngibl«, sastava: 750. lovački puk 118. lovačke divizije, 18. SS brdski policijski puk, Grenadirski puk »Tvrđava Beograd« i 1. policijski nastavni bataljon. Ona je organizovala odbranu na odsjeku, potokom Barkut — Šidina do kote 216 (Šorkat), s težištem odbrane ispred

³⁸⁶ Isto.

³⁸⁷ Lj. Pajević, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 89.

Erdevika. Ove njemačke snage podržavao je 505. SS artiljerijski divizion s prostora Erdevik — Kukujevci.³⁸⁸

Stab 11. divizije je 2. decembra 1944. izdao naređenje potčinjenim jedinicama za napad i proboj neprijateljske odbrane, sa sve tri brigade u prvom ešelonu, s tim da brigade zadrže manje rezerve.³⁸⁹

Peta kozarska brigada, nalazila se na desnom krilu borbenog rasporeda i težišnom pravcu napada divizije; Stara Bingula — Lice pustara — Kalile, između kote 184 i 104 u polju Gornje lice, oslanjajući se desnim krilom na jedinice 1. proleterske divizije, a lijevim krilom na jedinice 32. srpske brigade. Podržavala su je dva artiljerijska puka Crvene armije i Artiljerijska brigada 5. krajiške divizije.

Poslije vrlo snažne artiljerijske pripreme. 5. brigada je uspjela da probije neprijateljsku odbranu na potoku Maharač, zauzme Cerje pustaru i šumu Veliki Bakanj i izbije na bezimni potok, sjeverozapadno od Erdevika prema kosi Banja. Neprijatelj se uporno branio, držeći čvrsto brdo Kalile i prikupivši rezerve, vršio stalne protivnapade pješadijom i tenkovima, uspjevši da odbaci jedinice 5. brigade do kote 134 na Cerje pustari, gdje je zadržan. Nakon toga jedinice 5. brigade izvršile su protivjuriš i za kratko povratile prethodne položaje. U popodnevnim časovima 3. decembra. Nijemci su se ponovo prikupili i nakon žestoke borbe, prsa u prsa, zauzeli su kotu 134. odbacivši jedinice 5. brigade preko potoka Muharač, na njene jurišne položaje.

Sutradan, 4. decembra 1944. u 12,30 časova jedinice 5. kozarske brigade izvršile su silovit udar prema Erdeviku, probile neprijateljsku odbranu na potoku Maharač i kroz nastalu brešu nastavile prodiranje preko Cerja i šume Veliki Bakanj, izbile pred kosu Banja i Milindol u šumu Blaževac za leđa neprijatelju. Nakon ovog uspješnog prodora, 5. brigada je izvršila koncentraciju svojih jedinica i u sadejstvu sa 1. proleterskom brigadom 1. proleterske divizije izvršila manevar u bok i pozadinu neprijateljskih snaga što je uslovalo pad Erdevika.

³⁸⁸ Isto.

³⁸⁹ Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 108. Naređenje štaba 11. divizije od 2. novembra 1944. štabovima brigada za proboj neprijateljske odbrane.

U centru borbenog rasporeda 11. divizije bila je 32. srpska brigada i izvršila frontalni napad u pravcu Erdevika na odsjeku Lice — Mali Brakut — Kanjev mlin. U prvom naletu njene jedinice su izbacile neprijatelja iz prvih rovova ispred Erdevika, ali su u daljem napredovanju bile zaustavljene, pa su se morale ukopati.

Dvanaesta krajiška brigada, na lijevom krilu borbenog rasporeda divizije, u snažnom jurišu istjerala je neprijatelja iz prvih rovova na odsjeku Kanjev mlin — Ciganska međa), isječe bodljikavu žicu i savlada minska polja ispred druge linije rovova, ali je u daljem prodoru bila zaustavljena žestokom vatrom neprijatelja. Sva njena nastojanja da ovlada drugom linijom rovova ostala su bezuspješna, pa su se jedinice u toku dana zadržale u zauzetim rovovima na Borkut potoku, do pada Erdevika, kad je neprijatelj odstupio i sa položaja ispred 12. brigade.³⁹⁰

O oslobodenju Erdevika, u operacijskom dnevniku štaba 1. proleterskog korpusa za period od 1. do 31. decembra 1944. se pored ostalog navodi:

»... XI divizija: — V brigada posle izvršene koncentracije, uz sadejstvo 1. proleterske brigade 1. proleterske divizije uspeva da potisne neprijatelja sa položaja i da zaobilaznim manevrom sa zapada napadne selo Erdevik. Po likvidaciji istog izvršila je gonjenje pravcem s. Bačinci. Odlučnost i požrtvovanost dominirali su u napadu i gonjenju neprijatelja.

Manevrom ove brigade i likvidacijom Erdevika, neprijatelj je odstupio i sa položaja ispred 12. brigade, gdje je frontalno bilo teško odbaciti ga.

Pad Erdevika izvršen je i uz sadejstvo 32. srpske brigade, poslije njenog ovladavanja: Kalile — k. 147. Do ovladavanja ovog položaja došlo je tek po izbijanju 5. brigade u zaleđe, odnosno sa zapadne strane s. Erdevika.«³⁹¹

Zauzimanjem Erdevika razbijen je njemački odbrambeni sistem u centru njegove »Crvene linije«. Zbog toga

³⁹⁰ Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 114. Izvještaj štaba 11. divizije od 6. decembra 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o oslobodenju Erdevika, Bačinaca i Sida. — Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić. n/d, str. 224 i 225. — J. Marjanović, M. Kukolj. M. Vujović, B. Gačeša, R. Ranilović, n/d, str. 260—264. — Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 99—108.

³⁹¹ Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 165. Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 1. proleterskog korpusa od 1. do 31. decembra 1944.

je komandant njemačke grupe »Kibler« general-lajtant Jozef Kibler, zatražio od Komande Grupe armija »E« odobrenje za povlačenje na šesti odbrambeni položaj »Nibelunšku liniju«, što mu je odobreno uz uslov da se taj položaj ima braniti pod svim okolnostima i po svaku cijenu.

»Nibelunška linija« protezala se u dva reda. Od rijeke Bosut do Dunava. Nijemci su imali jako utvrđene odbrambene položaje po cijeloj dužini fronta i po dubini. Glavna odbrambena linija protezala se od sela Adaševci preko Sida na Mohovo. Drugi odbrambeni položaj nalazio se na liniji sela Batrovci — Ilinci — Tovarnik — Lovaš — Opatovac. Obe ove linije bile su mjestimično povezane pregradnim položajima. Nijemci su planirali da na ovim položajima pruže odsudnu odbranu.³⁹²

Nakon oslobođenja Erdevika, jedinice 11. divizije nastavile su gonjenje neprijatelja prema Sidu i u toku 5. decembra likvidirale neprijateljska uporišta u selima Kukujevci, Bačinci, Gibarac i istog dana u večernjim časovima izbile pred Sid. Istovremeno su i jedinice 1. proleterske divizije, nastupajući na desnom krilu borbenog rasporeda korpusa, izbile na domak Sida. Ovaj prodor naših snaga na pravcu Erdevik — Sid, zaprijetio je odsjecanjem njemačke borbene grupe »Lindenblat« koja je bila primorana da napusti svoje odbrambene položaje u selima Martinci i Kuzmin, na pravcu napada 21. divizije, i da preduzme ubrzano povlačenje na »Nibelunšku liniju«, uz velike gubitke.

U toku noći 5. decembra 1944. snage 1. proleterske i 11. divizije napale su Sid, jako branjeno uporište u centru prve linije njemačkih »Nibelunških položaja« i oko 23,00 časa oslobodile grad. Po oslobođenju Sida, jedinice 1. proleterske divizije i jedan bataljon 5. kozarske brigade 11. divizije produžili su gonjenje neprijatelja prema Tovarniku, dok su ostale jedinice 11. divizije zadržane u Sidu kao korpusna rezerva.

U trodnevnim borbama od 3. do 5. decembra 1944. za Erdevik, Kuzmin — Bačince i Giborac, jedinice 11. divizije ubile su 292, a zarobile 42 njemačka vojnika i oficira. Zaplijenjeno je: 7 topova 75 mm, 3 teška i 1 laki mino-

«3 Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, nav. delo, str. 404.

bacač, 22 puškomitraljeza, 158 puške, 1 šmajser, 3 tenka, 2 kamiona, troja kola sa zapregama i izvjesne količine druge vojničke opreme.

Gubici divizije bili su: poginula su 72, a ranjeno 309 boraca i starješina. U borbama za Sid, između ostalih poginuo je i Stevo Radojčić, zamjenik političkog komesara 1. bataljona 5. kozarske brigade, a u Kuzminu je ranjen Vico Runić, komandant 3. bataljona 12. krajiške brigade.³⁹³

PROBOJ »NIBELUNŠKIH« POLOŽAJA I BORBE
NA »ZELENOJ LINIJI«

Za vrijeme dok su snage 1. proleterskog korpusa vodile borbu za Erdevik i Sid, djelovi Crvene armije i 3. vojvođanska brigada 36. divizije su se 4/5. decembra 1944. iskrcavali kod Opatovca na Dunavu, u pozadinu sremskog fronta, zauzele Mohovo i Šarengrad, a zatim Opatovac i nastavile nastupanje uzvodno desnom obalom Dunava, pravcem: Opatovac — Sotin — Vukovar.

Procenjujući da je razvoj situacije povoljan za nastavak gonjenja neprijatelja, štab 1. proleterskog korpusa je 5. decembra 1944. naredio štabu 5. krajiške divizije, koja se tada nalazila u korpusnoj rezervi, da se približi frontu. Namjera štaba korpusa je bila, da shodno postojećem planu osvježi svoje snage u borbi na liniji: Orolik — Otok i na taj način održi tempo ofanzivnog nastupa prema Vukovaru, Vinkovcima i Brčkom.

U toku 6. i 7. decembra divizije 1. proleterskog korpusa — 1. proleterska na desnom krilu i 21. divizija na lijevom krilu borbenog rasporeda korpusa — nastavile su gonjenje neprijatelja. Jedinice 1. proleterske divizije su u toku 7. decembra zauzele neprijateljsko uporište Tovarnik i u predvečerje izbile na liniji Orolik — Berak — Negoslavci — Svinjarevci — Slavkovci. Jedinice 21. divizije, goneći neprijatelja, nastupale su glavninom snaga pravcem selo Ilinci — selo Nijemci — selo Kompletinac — selo Otok. U međuvremenu su se i jedinice 5. divizije znat-

³⁹³ Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 118. Izveštaj štaba 11. divizije od 7 decembra 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o zarobljenim neprijateljskim vojnicima i materijalu prilikom oslobođenja Sida.

no približile frontu i kretale se iza borbenog poretka 1. proleterske divizije na njenom glavnom pravcu napada prema Oroliku.

U toku 7. decembra 1944. uvedena je u borbu i 11. divizija, sa zadatkom da svoje jedinice ubaci u međupros- tor između 1. proleterske i 21. divizije i napadne neprija- telja na pravcu Ivanci — Đeletovci — Privlaka, sadej- stvujući 1. proleterskoj diviziji pri zauzimanju Ilače i Šid- skih Banovaca, a dijelom snaga napadne Orolik.

Stab 11. divizije u jutarnjim časovima 7. decembra naredio je 12. krajiškoj brigadi da krene pravcem Šid — selo Ilinci — selo Nijemci — selo Đeletovci. Krećući se na desnom krilu borbenog rasporeda divizije, 12. brigada je usputno sadejstvovala s jedinicama 1. proleterske divi- zije pri zauzimanju Ilače i napadu na Šidske Banovce. U daljem nastupanju ona je zauzela neprijateljsko uporište u selu Đeletovcu i sa dva bataljona napala željezničku stanicu Đeletovci (2 km istočno od istoimenog sela) a sa jednim bataljonom neprijateljsko uporište u Oroliku. Je- dan bataljon postavljen je prema Šidskim Banovcima, sa zadatkom da sačeka i napadne neprijatelja, koji se povlači iz Šidskih Banovaca ispred 1. proleterske divizije.

Bataljoni 12. brigade koji su napadali dobro utvrđeno i branjeno neprijateljsko uporište na željezničkoj stanici Đeletovci, uspjeli su da poslije žestoke borbe, savladaju neprijateljsku odbranu i tom prilikom zaplijene 4 topa. Nijemci su, međutim, poslije tri uzastopna napada, uz po- dršku dva tenka, prinudili te bataljone na povlačenje. Po- \ rativši ranije položaje i topove koji su bili zaplijenjeni, a zatim su se povukli u Orolik.

Oko 09,00 časova 7. decembra iz Šida je krenula 5. kozaračka brigada, na lijevom krilu borbenog rasporeda 11. divizije. Krećući se iza borbenog poretka 21. divizije 5. brigada je toga dana oko 18,00 časova stigla u selo Nijem- ce, gdje je zanoćila.

U drugom ešelonu 11. divizije, iz Šida je oko 10,00 časova 7. decembra krenula 32. srpska brigada. U nastup- nom maršu ona je vodila borbu kod Ilače i odbacivši ne- prijatelja produžila nastupanje ka Vinkovačkim Banovci- ma, gdje je stigla u večernjim časovima i razmjestila se za odmor.

Time su snage 1. proleterskog korpusa, kojima su, na desnom krilu sadejstvovale jedinice 68. streljačkog korpusa Crvene armije i djelovi 36. vojvodanske divizije, u vremenu od 3. do 8. decembra 1944. napredovala preko 40 km na zapad likvidirajući dva neprijateljska jako utvrđena, međusobno povezana i žestoko branjena odbrambena položaja »Crvenu« i »Nibelunšku liniju« i izbile pred »Zelenu liniju« koja se protezala pravcem Otok — Orolik — Berak — Sotin.

Ta linija predstavljala je sedmi po redu i poslednji njemački odbrambeni položaj na sremskom frontu. Znajući da ona nema dovoljnu dubinu za zaštitu komunikacija i saobraćajnih čvorova, prvenstveno željezničke pruge Brčko — Vinkovci — Osijek i da bi njenim padom bilo ugroženo povlačenje njemačkih jedinica iz Bosne na sjever, Nijemci su preuzeli sve mjere da konsoliduju svoje redove i na »Zelenoj liniji«, po svaku cijenu zaustave dalji prodor naših jedinica ka zapadu.

Zbog toga je Komanda grupe armija »E« ubrzala prebacivanje znatnih snaga sa fronta na Drini i popunila 118. lovačku diviziju, koja je u borbama na »Crvenoj« i »Nibelunškoj liniji« pretrpjela velike gubitke u ljudstvu i naoružanju.³⁹⁴

Privlačenjem jedinica sa fronta na Drini, Nijemci su na »Zelenoj liniji« imali preko 20.000 vojnika, podržavanih sa oko 150 artiljerijskih oruđa raznog kalibra i oko 30 tenkova i samohodnih oruđa. Pored toga, na frontu i bližoj dubini, bilo je raspoređeno oko 20.000 ustaško-domobranskih vojnika, a bili su u mogućnosti da angažuju i još oko 10.000 vojnika, koji su u to vrijeme prebacivani

³⁹⁴ u borbama od 3. do 5. decembra 1944. jedinice 1. proleterskog korpusa, ubile su 1.200, a zarobile 122 njemačka vojnika i oficira, dok je broj ranjenih nepoznat. Zaplijenjeno je 12 topova, 13 minobacača, oko 100 puškomitraljeza, preko 600 pušaka, 2 tenka i veće količine municije i druge ratne opreme. Nastavljajući napredovanje jedinice 1. proleterskog korpusa likvidirale su neprijateljska uporišta i oslobodile naseljena mjesta: Ilaču, Sidske Banovce, Tampojevec, Čakovce, Mikluševce i Đeletovce i u tim borbama ubile 490, a zarobile 135 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 3 topa, 8 minobacača, 16 mitraljeza, veće količine pušaka i druge opreme. (Zbornik, tom I. knj. 10, dok. 165. Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 1. proleterskog korpusa od 1. do 31. decembra 1944).

iz Bosne, željezničkom prugom Brčko — Vinkovci — Osijek, na front prema Dravi.³⁹⁵

Nijemci su posebnu pažnju posvetili odbrani svojih bokova na »Zelenoj liniji«, koji su bili i najugroženiji. Nastojeći da na lijevom — sjevernom krilu, po svaku cijenu likvidiraju vukovarski mostobran (kojeg su 4/5. decembra obrazovale jedinice 68. streljačkog korpusa Crvene armije i djelovi 36. vojvođanske divizije, a na desnom, južnom krilu odbace snage 1. proleterskog korpusa, od željezničke pruge Brčko — Vinkovci i uporišta Otok — Kompletinci — Orolik, Nijemci su na ove sektore privukli jake snage.

Ni tom prilikom (kao ni prilikom napada na »Crvenu liniju« neprijatelja), štab 1. proleterskog korpusa nije raspolagao podacima o snazi, rasporedu i stepenu utvrđenja neprijatelja.³⁹⁶ To je bio razlog da su napadi na pojedina dobro utvrđena i jakim snagama branjena neprijateljska uporišta, vršeni sa našim manjim jedinicama, zbog čega su izostajali uspjesi.

Jedinice 11. divizije i dalje su dejstvovala u centru borbenog rasporeda 1. proleterskog korpusa, sa 5. kozarskom i 12. krajiškom brigadom u prvom ešelonu i 32. srpskom brigadom u divizijskoj rezervi.

Zadatak 11. divizije je bio da likvidira neprijateljska uporišta u Otoku, Privlaku, Oroliku i Slakovcima. Ova uporišta branile su jake njemačke snage:

Borbena grupa »Ajzele« branila je odsjek Otok — Privlaka.

Borbena grupa »Erdman« branila je deo »Zelene linije« sjeverno od Otoka prema Oroliku.

Borbena grupa »Lindenblat« branila je uporište u Oroliku, koji je bio čvor odbrane u centru borbenog rasporeda 118. lovačke divizije.

³⁹⁵ Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 122—124.

³⁹⁶ u cilju prikupljanja potrebnih podataka o neprijatelju, po naređenju štaba 1. proleterskog korpusa, štab 5. divizije je 10. decembra 1944. ubacio u neprijateljevu pozadinu svoju izviđačku četvu. Ova četva je ostala u pozadini neprijatelja punih 45 dana, a da za to vrijeme nije poslala ni jedan obavještajni podatak. Otkrivena od Nijemaca, četva se junački borila i tek 22. januara 1945. uspjela da pređe liniju fronta i dođe u sastav divizije, ali je u njenim redovima ostalo svega 20 boraca.

U rejonu Slakovice nalazili su se artiljerijski položaji 118. lovačke divizije i dva tenka.³⁹⁷

Pred frontom divizije branilo se oko 10.000. neprijateljskih vojnika.

U toku 8. decembra 1944. 12. krajiška brigada, sa 2. i 4. bataljonom u tri navrata napadala je neprijateljsko uporište Orolik, ali su svi napadi bili odbijeni snažnom vatrom protivnika. Jedan vod je uspio probiti neprijateljsku odbranu i dospjeo do prvih kuća, ali je ubrzo bio odbačen protivnapadom.

Toga dana i 1. i 3. bataljon 12. brigade napali su neprijatelja u Slakovici, ali se i taj napad završio neuspjehom. Uslijed nadmoćnosti neprijatelja, bataljoni su se morali povući na polazne položaje.

Takođe su 8. decembra jedinice 5. kozarske brigade napale uporišta Otok i Privlaku, ali nisu uspjele ovladati neprijateljskim položajima, a 2. bataljon je upao u njemačku zasjedu i pretrpeo znatne gubitke. U međuvremenu je 32. srpska brigada izvršila pokret iz Vinkovačkih Banovaca u selo Komletince u cilju smjene jedinica 5. brigade i probijanja neprijateljskih položaja na odsjeku Otok — Privlaka.

Predveče, 8. decembra 1944. u borbu je uvedena i 5. krajiška divizija, koja se do tada nalazila u korpusnoj rezervi. Njena 1. brigada je na odsjeku Slakovica — Orolik, smijenila 2. i 4. bataljon 12. krajiške brigade i nastavila napad na neprijateljska uporišta.

U toku 10. decembra neprijatelj je iz Privlaka i Otoka izvršio silovit protivnapad na položaje 32. srpske brigade, ali je nakon viščasovne borbe odbijen. U tim borbama poginuo je komandant 32. brigade major Ante Miač³⁹⁸ posle ovih borbi položaje ispred Privlake i Otoka, posjela je ponovo 5. kozarska brigada, dok je 32. srpska brigada upućena u selo Nijemce, radi odmora i sređivanja.

Nakon što je smijenjena na položajima kod Orolika i Slakovice, 12. krajiška brigada izvršila je pokret u selo Đeletovce, radi odmora i pripreme za sledeće borbe. U 10,00 časova 11. decembra 2. i 4. bataljon 12. brigade upućeni su ka Privlači u cilju sprečavanja prodora neprija-

³⁹⁷ Isto.

³⁹⁸ Ante Miač, radnik, rođen 1911. u Livnu, španski borac.

telja prema 5. diviziji i da time ujedno ojačaju položaj 5. kozarske brigade ispred sela Otoka. U toku pokreta 4. bataljon 12. brigade se u šumi Dionica sukobio sa jednom nemačkom kolonom i prisilio je na povlačenje. Neprijatelju su nanijeti gubici od 10 poginulih i 25 ranjenih.

Na položajima ispred Otoka i Privlake, 12. decembra jedinice 12. krajiške brigade smijenile su 5. kozarsku brigadu koja je upućena u selo Nijemci radi odmora.⁸⁹⁹

Danonoćnim napadima naših i sovjetskih jedinica na neprijateljske položaje duž »Zelene linije« u vremenu od 7. do 12. decembra 1944. nisu postignuti željeni rezultati. Ocjenjujući da bi padom »Zelene linije«, bilo ne samo onemogućeno dalje izvlačenje Grupe armija »E« ka sjeveru, već bi bio otvoren put jedinicama 1. proleterskog korpusa za dublji prodor na zapad i spajanja sa snagama Galvnog štaba NOV i PO Hrvatske. Time bi težište borbe bilo preneto na tlo Slavonije, presječene komunikacije sjever — jug, što bi ubrzalo i slom ustaške NDH, posljednjeg njemačkog satelita u Evropi.

Dovlačenjem jačih snaga sa fronta na Drini, Nijemci su uspjeli da konsoliduju front na »Zelenoj liniji« i prelaskom u aktivnu odbranu, pogotovo na krilima, snažnim protivnapadima, zaustavili dalje napredovanje naših i sovjetskih snaga.⁴⁰⁰

Pri ovakvom razvoju situacije, štabovi 1. proleterskog korpusa i 68. streljačkog korpusa Crvene armije donijeli su zajedničku odluku da 14. decembra 1944. ponovo pređu u opšti napad na cijelom frontu, u cilju razbijanja neprijateljske odbrane na liniji Sotin — Grabovo — Berak — Orolik — Otok, zauzmu Vukovar i Vinkovce, likvidiraju sremski front i prenesu borbe na tlo Slavonije.

³⁹⁹ Zbornik, tom I, knjiga 10, dok. 136. Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 11. divizije za period od 1. do 15. decembra 1944.

⁴⁰⁰ Na lijevom krilu Nijemci su u zoru 9. decembra 1944, nakon uraganske artiljerijske vatre jakim snagama podržanim tenkovima izvršili napad na cijelom frontu vukovarskog mostobrana i nakon nadčovječanske borbe i ogromnih obostranih gubitaka, ovladali su mostobranom, prisilivši naše i sovjetske snage da se oko 10,00 časova 10. decembra povuku na lijevu obalu Dunava. Gubici su bili veoma teški. Od oko 2.000 naših i sovjetskih vojnika, preživjelo je 988. I njemački gubici su bili veliki. Ubijeno je 470, a zarobljeno 22 njemačka vjnika i oficira. Gotovo je potpuno uništen dopunski bataljon 118. lovačke divizije.

Da bi se planirana operacija što uspješnije izvršila, štab 1. proleterskog korpusa je u vremenu od 12. do 14. decembra izvršio pregrupisanje svojih snaga na cijeloj liniji fronta, s ciljem da na glavni pravac napada uvede dvije najjače divizije, 1. proletersku i 5. krajišku diviziju, koje su imale sovjetsko naoružanje i bile popunjene do pune formacije.

Prema zapovjesti štaba 1. proleterskog korpusa⁴⁰¹ zadatak 11. divizije je bio da nakon što 12. decembra njene dotadašnje položaje posjednu snage 21. divizije, najkasnije do 06,00 časova izvrši smjenu dijelova 1. proleterske i 5. divizije na prostoru od rijeke Bosut do sela Beraka, a zatim da organizuje čvrstu odbranu i vrši stalan pritisak na neprijateljska uporišta u Oroliku i Beraku. Nakon proba neprijateljske odbrane na glavnom pravcu napada i izbijanja naših snaga u Negoslavce i Petrovce, jedinica 11. divizije trebale su sa svojim ljevim krilom izvršiti obuhvatni napada na Orolik i Berak i spriječiti izvlačenje neprijatelja prema selu Stari Jankovci. Po izvršenju ovog zadatka 11. divizija je trebala da glavninom svojih snaga sadejstvuje 1. proleterskoj diviziji pri likvidaciji neprijateljskih uporišta u Novim i Starim Jankovcima i da po izbijanju u selo Novi Jankovci zatvori pravac prema selu Privlaka i sačeka dalja naređenja.

Za podršku borbenih dejstava 11. diviziji dodeljen je artiljerijski divizion 1. jugoslovenske brigade (formirane u SSSR) i jedan bataljon gardijskog utvrđenog rejona Crvene armije.

Pristupajući izvršenju ovog naređenja, Štab 11. divizije je, 12/13. decembra, rasporedio svoje jedinice na sledeće položaje:

— 5. kozarska brigada zauzela je položaje prema neprijateljskim uporištima u Oroliku od utrine Staro Selo, preko polja Dubrava do mesta na željezničkoj pruzi Beograd — Vinkovci — Zagreb, južno od Orolika, oslanjajući se desnim krilom na jedinice 1. proleterske divizije, a ljevim krilom na 32. srpsku brigadu.

⁴⁰¹ «i Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 131. Zapovjest štaba 1. proleterskog korpusa od 12. decembra 1944. štabovima divizija za napad na neprijateljsku odbranu i oslobodenje Vukovara i Vinkovaca.

— 32. srpska brigada zaposjela je položaje na zapadnoj ivici šuma Almaš i Brodarice, od željezničkog mosta do rijeke Bosut, oslanjajući se desnim krilom na 5. kozaršku brigadu, a lijevim krilom na jedinice 21. divizije.

U svitanje 14. decembra jedinice 12. krajiške brigade izvršile su smjenu 32. brigade i preuzele njene zadatke, a 32. brigada je upućena u Vinkovačke Banovce kao divizijska rezerva, gdje se nalazio i štab 11. divizije.

Jedinice 1. proleterske i 5. krajiške divizije, kao i jedinice 68. streljačkog korpusa Crvene armije su 14. decembra 1944. otpočele napad na neprijateljske položaje. Borbe su vođene cijelog dana 14. i 15. decembra, ali uz sve napore boraca i starješina i veliku artiljerijsku podršku nijesu uspjele probiti neprijateljske položaje.

Za to vrijeme jedinice 11. divizije držale su dodeljene im položaje, izvodile povremena izviđačka dejstva i čekale ishod borbi na glavnom pravcu napada, da bi mogle prići izvršenju zadataka prema navedenoj zapovjesti Štaba 1. proleterskog korpusa.

U borbama za period od 1. do 15. decembra 1944. jedinice 11. divizije ubile su 609, ranile 224, a zarobile 77 neprijateljska vojnika i oficira.

Gubici divizije bili su poginulih 161, ranjenih 702, i nestalih 24 vojnika i oficira.⁴⁰²

DOLAZAK BUGARSKIH JEDINICA — PREGRUPISAVANJE 1. PROLETERSKOG KORPUSA

Na osnovi sporazuma Nacionalnog komiteta Jugoslavije i bugarske vlade,⁴⁰³ u Srem je, polovinom decembra 1944. stigla 1. bugarska armija, koja je na sremskom

⁴⁰² Isto kao u napomeni 399.

⁴⁰³ Nakon prevrata u Bugarskoj (9. septembra 1944) i uspostavljanja vlasti Otočestvenog fronta, bugarska armija je prešla na stranu antihitlerovske koalicije. Krajem oktobra 1944. Bugarska je zatražila odobrenje od Nacionalnog komiteta Jugoslavije da njene jedinice uđu u Jugoslaviju i da na našoj teritoriji uzmu učešće u borbi protiv Nijemaca. Postignut je sporazum da bugarske jedinice uzmu učešće u oslobodenju Srbije. Polovinom decembra 1944. Prva bugarska armija, koja je u operativnom pogledu bila potčinjena Komandi 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, smjenila je na sremskom frontu sovjetske jedinice. Komanda 3. ukrajinskog fronta je računala da će 1. bugarska armija, koja je u svom sastavu imala šest divizija i brojala 99.662 vojnika, uspješno

frontu smjenila jedinice 68. streljačkog korpusa Crvene armije, preuzimajući i deo fronta od jedinica 1. proleterškog korpusa NOVJ:

Postupajući po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, štab 1. korpusa NOVJ je 16. decembra 1944. naredio potčinjenim divizijama smjenu svojih jedinica od strane 1. bugarske armije. Smena je otpočela 18. a završena 19. decembra. Jedinice 68. korpusa i drugi djelovi Crvene armije smjenjeni su 21. decembra i prebačeni na lijevu obalu Dunava. Bugarske jedinice smjenile su 1. proleteršku i 5. krajišku diviziju i 68. streljački korpus Crvene armije i posjelo deo sremskog fronta na prostoru od Sotina na Dunavu do komunikacije Tovarnik — Sidski Banovci — Orolik, odnosno do glavne željezničke pruge Beograd — Zagreb. Na taj način su se jedinice 1. proleterškog korpusa rokirale južno od glavne pruge. Na ovom dijelu sremskog fronta nije postojala ni jedna jača komunikacija, što je otežavalo manevarsku sposobnost jedinica pri izvođenju operacija, o čemu je štab 1. proleterškog korpusa, depešom od 16. decembra obavijestio Vrhovni štab.⁴⁰⁴

Od jedinica 11. divizije samo su 5. kozarsku brigadu, 19/20. decembra, smjenili djelovi 8. bugarske divizije. Dvanaesta krajiška brigada ostala je i dalje na svojim ranijim položajima (južno od željezničke pruge, prema Oroliku, odnosno na zapadnim ivicama Šuma Almaš i Brodarice do rijeke Bosut), dok se 32. srpska brigada nalazila na odmoru u Vinkovačkim Banovcima.⁴⁰⁵

zamjeniti na sremskom frontu sovjetske jedinice. Ova pretpostavka se, međutim, nije ostvarila. Već u prvim borbama pokazalo se da bugarske jedinice nisu spremne za ozbiljnija borbena dejstva, delimično zbog toga što je 1. armija bila još u fazi formiranja i imala samo dvije relativno osposobljene divizije, a djelimično i zbog prisustva u njima izvjesnog broja profašističkih elemenata, koji su unosili defetizam među vojnike. Zbog toga je komandant 3. ukrajinskog fronta krajem decembra 1944. naredio da se 1. bugarska armija prebaci u Mađarsku (Zbornik, tom I knj. 10, dok. 13. — Objašnjenje br. 2. i Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 132—133).

4M Zbornik tom I, knj. 10, dok. 156. — Izvod iz knjige depeša štaba 1. proleterškog korpusa.

405 Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 139. — Naređenje štaba 1. proleterškog korpusa od 16. decembra 1944. štabovima divizija za marš posle izvršene smene od strane 1. bugarske armije. Dokumentat 168. — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 11. divizije od 15. do 31. decembra 1944.

Po završnoj smjeni i pregrupisavanju jedinica štab 1. proleterskog korpusa je, 21. decembra 1944, izdao zapovjest za ovladavanje neprijateljskim uporištima Otok i Privlaka i za izbijanje na komunikaciju Vinkovci — Slavonski Brod.⁴⁰⁶

Zadatak jedinica 1. proleterskog korpusa bio je da ovladavanjem neprijateljskim uporištima u Privlači i Otoku i izbijanjem na komunikaciju Vinkovci — Slavonski Brod, omogućiti snagama 1. bugarske armije proboj neprijateljske linije na odsjeku Sotin — Grabovo i prodiranje prema Vinkovcima.

Za izvršenje toga zadatka bile su određene 5, 11. i 21. divizija, a opšti napad naših i bugarskih snaga trebalo je otpočeti 22. decembra 1944. u 08,50 časova.

Jedanaesta divizija nalazila se na desnom krilu borbenog rasporeda 1. proleterskog korpusa, a imala je zadatak da sa jednom brigadom napadne neprijateljske položaje od šume Brodarica, lijevom obalom rijeke Bosut do mosta na Bosutu, a nakon ovladavanja mostom sadejstvuje 5. diviziji u zauzimanju neprijateljskog uporišta u Privlači. Po zauzimanju Privlake i Otoka, 11. divizija je trebala smijeniti jedinice 5. divizije i obrazovati jak mostobran na Bosutu, zatvarajući pravac prema Vinkovcima i selu Novi Jankovci.

Štab 1. proleterskog korpusa procjenio je da se na pravcu napada njegovih divizija brani oko 4.000 neprijateljskih vojnika, oko 2.000 u Otoku i isto toliko u Privlači. Vjerovatno je ovakva procjena uticala da se napad ne izvodi cjelokupnim snagama divizija. Iz 11. divizije u napadu je učestovala samo 12. krajiška brigada, dok se 5. kozarska brigada nalazila u selu Nijemci u ulozi divizijske rezerve, a 32. srpska brigada na odmoru u selu Vinkovački Banovci.

Ni ovoga puta, kao ni u svim dotadašnjim napadima na neprijateljske položaje (od »Žute linije«, ispred Sremske Mitroviče, pa do poslednje, sedme po redu (»Zelene linije«), naši štabovi nisu uspjeli da prikupe podatke o snazi neprijatelja, njegovom naoružanju i stepenu utvrđenja. Tako ni ovi podaci s kojima je raspolagao štab 1.

400 Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 146. — Zapovjest štaba 1. proleterskog korpusa od 21. decembra 1944. za oslobodenje Otoka i Privlake i izbijanje na komunikaciju Vinkovci — Slavonski Brod.

proleterskog korpusa nisu bili tačni. Deo neprijateljskih položaja od rijeke Bosut do Bosutskih šuma branila su najmanje dva ojačana puka, dok se na obezbjeđenju željezničke pruge Brčko — Vinkovci, na odsjeku Vrbanja — Gunja nalazilo oko 6.000 vojnika. Prema tome brojno stanje branioca bilo je znatno veće od date procjene. Odlaskom sa sremskog fronta sovjetskih jedinica umanjena je artiljerijska podrška jedinicama 1. proleterskog korpusa, što je s obzirom na brojno stanje branioca, davalo male izgleda na značajniji uspjeh ove operacije.

Poslije kratke artiljerijske i avijacijske pripreme 22. decembra 1944. u 08,50 časova sve jedinice 1. proleterskog korpusa prešle su u napad. Otpočele su žestoke borbe, koje se po svemu mogu ubrajati među najteže borbe što su ih naše snage vodile na sremskom frontu tokom decembarske ofanzive.

Dvanaesta krajiška brigada izvršila je silovit juriš na odsjeku Brodarica — Dionica, ali je zaustavljena jakom neprijateljskom vatrom. Ni u nekoliko kasnijih pokušaja toga i sledećeg dana, ona nije postigla uspjeh. U toku 24. decembra u borbu je uvedena i 5. kozarska brigada, koja je na spoju između 12. krajiške brigade i jedinica 5. krajiške divizije — prostor između Šumice i Ludare — pokušala da prodre za leđa neprijatelju. U 07,00 časovima dva njena bataljona napadala su uporište u Šumici, razbili neprijatelja i zauzeli njegove položaje. Tom prilikom ubijeno je 15 a zarobljeno 6 neprijateljskih vojnika. Dalji prodor bataljona 5. brigade bio je zaustavljen snažnom vatrom i protivnapadom neprijatelja.

Jedinice 11. divizije ostale su na ovim položajima sve do prekida napada na Otok i Privlaku.⁴⁰⁷

U toku 24. decembra neprijatelj je na front ispred jedinica 1. proleterskog korpusa, iz Bosne privukao znatne snage (jaku borbenu grupu »Burgemajster«), Time su Nijemci na dijelu fronta Otok — Privlaka povećali svoje brojno stanje na više od jedne ojačane divizije.⁴⁰⁸

Budući da ni naše ni bugarske jedinice u ovoj operaciji nisu postigle značajnije uspjehe, štab 1. proleterskog

⁴⁰⁷ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 168. — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 11. NOU divizije od 16. do 31. decembra 1944.

Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 138.

korpusa 26. decembra 1944. izvjestio je Vrhovni štab o rezultatima borbe navodeći:

»Neprijatelj uporno i po svaku cijenu brani Otok. Dolaži veća pojačanja i motorizaciju. Do sada su se ispoljili u borbi sa nama dijelovi: Prve alpske, Sto sedamdesete, Sto osamnaeste i Dvjesto šezdeset četvrte njemačke divizije, pored ustaških jedinica. Naši gubici u mrtvim, ranjenim i smrznutim do dvije hiljade, među kojima znatan procenat rukovodilaca. Neprijatelju izbačeno iz stroja oko 2.500 vojnika i oficira. Zaplijenjeno oko 25 automatskih oruđa. Jedinice smo morali povući istočno od Otoka.«⁴⁰⁹

Poslije neuspjeha u borbama od 22. do 25. decembra 1944. štab 1. bugarske armije tražio je i dobio odobrenje komandanta 3. ukrajinskog fronta maršala Tolbuhina, da se napad obnovi 28. decembra. Težište napada Bugari su usmjerili na lijevom krilu svog borbenog rasporeda ka Oroliku. Napad je izvodila 8. bugarska divizija podržavana sa oko 200 artiljerijskih oruđa, ali ni taj napad nije uspio.

Od jedinica 1. proleterskog korpusa Bugarima su sa-dejstvovala 12. krajiška brigada 11. divizije, 1. krajiška i 1. jugoslovenska brigada 5. krajiške divizije. Međutim, te naše jedinice su bile iscrpljene danonoćnim borbama i velikom hladnoćom, pa ni njihovi napadi nisu bili uspješni.⁴¹⁰

Ovim su bila završena ofanzivna dejstva jedinica 1. proleterskog korpusa NOVJ, koja su trajala od 3. do 28. decembra 1944. godine.

U decembarskoj ofanzivi jedinice 1. proleterskog korpusa napredovale su oko 50 km, oslobodile 45 većih naseljenih mjesta i nanijele neprijatelju gubitke od oko 3.000 poginulih, 5.000 ranjenih i 484 zarobljena vojnika i oficira. Zaplijenjene su i znatne količine oružja, municije i druge ratne opreme.

I jedinice 1. proleterskog korpusa imale su velike gubitke. Poginulo je oko 2.000, ranjeno i promrzlo 5.500, i

⁴⁰⁹ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 156. Izvod iz knjige depeša štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ.

⁴¹⁰ Isto kao u napomeni 408, str. 140.

nestalo oko 120 boraca i starješina. Najveći gubici su bili na minskim poljima neprijatelja.⁴¹¹

Doprinos jedinica 11. krajiške divizije u decembar-skoj ofanzivi 1. proleterskog korpusa bio je znatan, posebno u borbama za Tovarnik i Šid, pri likvidaciji neprijateljskih položaja na »Crvenoj« i »Nibelunškoj liniji«. U svim tim borbama jedinice 11. divizije ubile su oko 383, ranije 237 i zarobile 53 neprijateljska vojnika i oficira.

Zaplijenjeno je 7 topova 75 mm, 4 minobacača, 25 puškomitraljeza, 158 pušaka, 3 tenka, 2 kamiona i izvjesne količine municije, topovskih granata i druge ratne opreme.

Gubici divizije bili su veliki. Poginula su 194, ranjeno 431, a nestalo 24 borca i starješina.⁴¹²

Po naredenju komandanta 3. ukrajinskog fronta, krajem decembra 1944. i početkom januara 1945. godine 1. bugarska armija, poslije neuspjelih borbi na sremskom frontu, napustila je jugoslovensku teritoriju i prebačena u Mađarsku.

Nakon odlaska Bugara, ceo sremski front od Dunava do Save, zaposjele su snage 1. proleterskog korpusa i prelazeći u odbranu početkom 1945. držale ga sve do njegovog proboja u aprilu 1945. godine.

Od jedinica 11. divizije samo je 12. krajiška brigada zadržana na frontu, gdje je dijelom jedinica držala položaje prema Brodarici, dok se ostatak odmarao u selu Đeletovci. Peta kozarska brigada nalazila se u selu Nijemci na odmoru, a 32. srpska u Vinkovačkim Banovcima.

U toku 2. januara 1945. jedinice 1. proleterske divizije preuzele su položaje 12. krajiške brigade, pa je cijela

411 Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 165. — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 1. proleterskog korpusa za period od 1. do 31. decembra 1944.

412 Zbornik, tom I, knj. 10, dok. 136. — Operacijski izvještaj štaba 11. divizije od 1. do 15. decembra 1944. — I dokumenat broj 168. — Izvod iz operacijskog izveštaja štaba 11. divizije od 15. do 31. decembra 1944. — Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, str. 224—227. — J. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gaćeša, R. Ranilović, n/d, str. 260—272.

11. krajiška divizija, nakon dugih i teških borbi povučena u korpusnu rezervu i razmjestila se za odmor u selima Ilinci — Mala Vašica — Tovarnik, završavajući tako svoja borbena dejstva u ratnoj 1944. godini. Petnaestog decembra 1944. u štabu 11. divizije došlo je do kadrovske promjene. Dotadašnji politički komesar Blažo Đuričić otišao je na novu dužnost, a za političkog komesara divizije postavljen je Časlav Božović.⁴¹³

Početakom 1945. u 11. diviziji formirana je artiljerijska brigada. Za komandanta brigade postavljen je kapetan Gavro Kresojević, a za političkog komesara major Rajko Tokoman. Za načelnika štaba Mustafa Jugo, a za pomoćnika političkog komesara Milan Majkić.

Brigada je imala dva diviziona. Za komandanta 1. divizion postavljen je Mićo Budimir, a za političkog komesara Mehmed Rajković. Divizion je imao tri baterije, naoružane sa topovima 45 mm sovjetskog porijekla. Za komandanta 2. divizion postavljen je Vojislav Skenderac a za političkog komesara Mirko Bukazor. Divizion je imao tri baterije, od kojih su dvije bile naoružane sa topovima tipa »ŽIS«, kalibra 76 mm sovjetskog porijekla i jedna baterija tipa »PAK«, kalibra 75 mm njemačkog porijekla.⁴¹⁴

FORMIRANJE ARMIIJA

Uspjesi koje su postigle u borbenim dejstvima savezničke snage i jedinice NOVJ tokom 1944. na evropskom, balkanskom i jugoslovenskom ratištu nagovještavali su skori slom fašističke Njemačke i završetak drugog svjetskog rata.

Zapadni saveznici su izbili na rijeku Rajnu i približavali se granicama Trećeg Rajha, a u Italiji ovladali većim dijelom njemačkih odbrambenih položaja i prokrčili put za dalja nastupanja kroz sjevernu Italiju.

Crvena armija je oslobodila cijelu teritoriju SSSR-a, Rumuniju, Bugarsku i zajedno sa snagama NOVJ učestvovala u oslobođenju dijela istočne Srbije, Beograda i

⁴¹³ Zbornik, t. I, knj. 10, dok. 168. Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 11. divizije od 15. do 31. decembra 1944.

⁴¹⁴ AVII, (fond NOR) k. 879, reg. broj 2/6. Istorijat postanka artiljerijske brigade 11. divizije.

dijela Vojvodine, da bi krajem 1944. prenijela svoja dejstva na tlo Mađarske, Poljske i Čehoslovačke.

Tokom novembra 1944. oslobođene su Albanija i Grčka, pa je teritorija Jugoslavije bila jedino ratište na Balkanu, na kojem su se vodile žestoke borbe. Do kraja 1944. jedinice NOVJ oslobodile su Makedoniju, Kosovo, gotovo cijelu Srbiju, Crnu Goru, Dalmaciju i Vojvodinu. U ostalim krajevima naše zemlje njemački okupator je, uz pomoć ustaških formacija, držao samo veće gradove duž komunikacija i industrijskih mjesta u dijelu Bosne, Hrvatske i Slovenije.

Paralelno sa vojnim, krajem 1944. NOP Jugoslavije izvojevao je i velike pobjede na političkom i diplomatskom planu. Na oslobođenoj teritoriji koja je već pokrivala preko 4/5 zemlje, djelovala je narodna vlast od seoskih NOO do zemaljskih antifašističkih vijeća partijske i skojevske organizacije, kao i druge institucije NOP-a, NF, AFŽ, omladinske i pionirske organizacije. Široke narodne mase Jugoslavije, uključujući se u Narodni front, prihvatala su NOP, slale svoje sinove u redove NOVJ i na oslobođenim teritorijama masovno učestvovala u obnovi zemlje, dajući pun doprinos bržem završetku rata.

Takav razvoj događaja uticao je da saveznici priznaju Jugoslaviju kao ravnopravnog partnera u borbi za konačno uništenje fašističke Njemačke. Oružane snage Jugoslavije krajem 1944. narasle su na oko 650.000 boraca i po svojoj brojnosti na evropskom ratištu bile četvrte po redu oružana sila, odmah iza sovjetskih i anglo-američkih trupa. Zahvaljujući svojoj brojnosti, moralno-političkoj čvrstini i ratnom iskustvu, snage NOVJ su mogle da preuzmu na sebe deo strategijskog fronta na spoju između Crvene armije u Mađarskoj i savezničkih snaga u Italiji.

Brojno narastanje jedinica NOVJ krajem 1944. zahtjevalo je njihovu reorganizaciju i stvaranje krupnih vojnih formacija — združenih jedinica, koje bi bile sposobne za vođenje operacija širih razmjera, kako ofanzivnih, tako i odbrambenih.

Zbog toga je Vrhovni komandant doneo odluku da se na težištu fronta u Jugoslaviji, na Dravi, u Sremu i na Drini od postojećih snaga formiraju 1. 2. i 3. armija (4. armija formirana je u martu 1945. — primjedba D. S.).

Naredba za formiranje armija izdata je 1. januara 1945. godine.⁴¹⁵

Prva armija je formirana reorganizacijom 1. proleterskog korpusa. U njen sastav su ušle:

— 1. proleterska divizija, koju su sačinjavale 1. proleterska, 3. krajiška proleterska, 13. proleterska »Rade Končar«, 8. crnogorska brigada, italijanska brigada »Italija«, artiljerijska brigada i prištapske jedinice. Ukupno brojno stanje oko 12.000 boraca.

— 5. krajiška divizija 1, 4. i 10, krajiška brigada, 1. jugoslovenska brigada formirana u SSSR-u, artiljerijska brigada i prištapske jedinice. Ukupno brojno stanje oko 10.000 boraca.

— 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla«, sastava 1, 2. i 3. lička proleterska brigada, 22. srpska (kosmaj-ska) brigada, artiljerijska brigada i prištapske jedinice. Ukupno brojno stanje oko 16.000 boraca.

— 11. krajiška divizija, sastava 5. kozarska, 12. krajiška, 32. srpska (mačvanska) brigada, artiljerijska brigada i prištapske jedinice. Ukupno brojno stanje oko 7.000 boraca.

— 21. srpska divizija, sastava 4, 5, 21. i 31. srpska brigada, artiljerijska brigada i prištapske jedinice. Ukupno brojno stanje oko 6.500 boraca.

— 1. konjička brigada, čije brojno stanje je bilo oko 1.500 boraca.

Brojno stanje 1. armije bilo je oko 55.000 boraca. Za komandanta armije postavljen je Peko Dapčević, a za političkog komesara Mijalko Todorović Plavi.

Prva, 5. i 6. divizija bile su naoružane sovjetskim oružjem, 21. divizija bila je u fazi prenaoružanja, dok je 11. divizija imala trofejno naoružanje.

Prva armija je dejstvovala na cijeloj širini sremskog fronta, od Dunava do Save.

NJEMAČKI PROTIVNAPAD KOD OTOKA, 3. JANUARA 1945.

Izbijanjem snaga NOVJ i Crvene armije na »Zelenu liniju«, poslednji neprijateljski odbrambeni položaj na sremskom frontu, bili su poremećeni planovi njemačkih

⁴¹⁵ Zbornik, tom I, knj. 1, dok. br. 1. — Naredba Vrhovnog komandanta od 1. januara 1945. o formiranju štaba 1. armije.

komandi da na »Crvenoj liniji«, Martinci — Erdevik — Ljuba — Ilok i »Nibelunškoj liniji« Adaševci — Sid — Mohovo, odnosno Batrovci — Ilinci — Tovarnik — Lovaš — Opatovac, odsudno brane prodor naših snaga na zapad.

Budući da odbrambeni položaji na »Zelenoj liniji« nisu imali dovoljnu dubinu i da su pored toga vrlo lako mogli biti ugroženi iz pozadine, ubacivanjem naših i sovjetskih snaga sa virovitičkog mostobrana, Nijemci su odlučili da otklone tu opasnost i prijeđu u protivofanzivu. U tom cilju su u rejon Otoka privučene znatne snage. U prvom ešelonu bilo je 10.000 vojnika, podržanih sa 30 tenkova i samohodnih oruđa, i znatnim brojem artiljerijskih oruđa, a u drugi ešelon je pristizala 41. njemačka divizija.

Plan njemačkih komandi je bio da u prvoj etapi napada odbace naše snage sa linije selo Otok — selo Privlaka — Novo selo i otklone pritisak na komunikaciju Brčko — Vinkovci — Osijek, a u drugoj etapi ofanzivnim dejstvima duž cijelog fronta, potisnu snage 1. armije na istok, iza Sida,⁴¹⁸ povrate »Nibelunške položaje« i učvrste se na njima.

Nakon jednočasovne artiljerijske pripreme, Nijemci su u 04,30 časova 3. januara 1945. podržani tenkovima napali položaje 21. divizije i s obzirom na brojnu i tehničku nadmoćnost (zemljište je bilo smrznuto i teškoprohodno, a 1. armija nije imala tenkovskih snaga) uspjeli da se probiju kroz borbeni raspored divizije. Namjera Nijemaca je bila da ovladavanjem komunikacijom selo Komletinci — selo Nijemci odsjeku jedinice 21. divizije koje su se nalazile u prvom ešelonu.⁴¹⁷

Zbog dramatične situacije koja je nastala na sektoru 21. divizije,⁴¹⁸ na front su upućene 1. proleterska brigada

⁴¹⁶ Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, N7đ. strana 154 i 155.

⁴¹⁷ Zbornik, tom, I, knj. 18, dok. 5. Izvještaj štaba 21. divizije od 6. januara 1945. štabu 1. proleterskog korpusa o borbama protiv Nijemaca na pravcu s. Otok — Komletinci — Nijemci.

⁴¹⁸ Situacija kod 21. divizije tokom 3. januara 1945. bila je krajnje kritična. Nijemci su uspjeli da prodorom u selo Nijemci, presjeku komunikaciju selo Komletinci — selo Nijemci i napadajući s leđa djelove 21. divizije primorali ih na povlačenje pod vrlo nepovoljnim uslovima. Situaciju kod ove divizije, otežavalo je i to što su njene jedinice uoči njemačkog napada primile sovjetsko naoružanje, kojim borci još nisu bili ovladali. TJ ovim borbama 21. divizija pretrpjela je velike gubitke, zbog čega je bila privremeno izbačena iz stroja. Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 168.

1. proleterske divizije, iz reojna sela Šidski Banovci, 5. kozarska brigada 11. divizije, iz rejona sela Ilinca i artijerijska brigada 1. proleterske divizije.

Razdaljina od sela Ilinaca do sela Nijemaca borci 5. kozarske brigade su pretrčali. Ustanovivši da je neprijatelj zauzeo to selo, štab 5. brigade je samoinicijativno odlučio da u njemu napadne neprijatelja. Prvi i 2. bataljon 5. kozarske brigade iz pokreta su napali neprijatelja u istočnom dijelu sela, na lijevoj obali rijeke Bosut. Oko 10,00 časova 3. januara, 1. bataljon je uspio da zauzme taj deo sela, protjera neprijatelja preko mosta i prebaci svoje jedinice na desnu obalu Bosuta. Prelaskom na desnu obalu rijeke bataljon je uspostavio vezu sa snagama 1. proleterske brigade koje su u međuvremenu prispjele, prešle preko zaleđenog Bosuta i ovladale dijelom sela na desnoj obali rijeke. Nijemci su se očajnički branili, nastojeći da zadrže selo u svojim rukama i da ovladaju mostom na Bosutu preko kojeg je išla jedina veza selima Ilinca, Šidski Banovci i Đeletovci.

Za to vrijeme 3. i 4. bataljon 5. kozarske brigade prešli su na desnu obalu Bosuta nizvodno od sela Nijemci, sa ciljem da napadnu neprijatelja sa juga i da istovremeno pokušaju uspostaviti vezu sa 5. srpskom brigadom 21. divizije.

U međuvremenu 5. srpska brigada je uspjela da prođe do Donjeg Novog Sela gdje je zaustavljena, dok su 3. i 4. bataljon 5. kozarske brigade uspjeli da zauzmu nekoliko kuća na južnoj ivici sela Nijemci. Neprijatelj je privukao svježe snage, ojačao svoju odbranu i protivnapadom, uz podršku tenkova, prisilio dijelove 1. proleterske brigade da se povuku na lijevu obalu Bosuta.

Dok su se jedinice 1. proleterske brigade povlačile, 3. i 4. bataljon 5. kozarske i jedan bataljon 5. srpske brigade uporno su pokušavali da ovladaju južnim dijelom sela Nijemci, ali nisu uspjeli. Neprijatelj je podržan tenkovima oko 10,00 časova 4. januara 1945. protivnapadom primorao naše jedinice da se povuku na lijevu obalu Bosuta, gdje su bataljoni 5. kozarske brigade prešli u odbranu, na prostoru od šume sjeverno od Livada, uzvodno rijekom Bosut do mosta u selu Nijemci. Na tim položajima jedinice 5. kozarske brigade ostale su cijeli dan, 4. januara do 22,00 časa, kad su ili smjenile jedinice 6. ličke proleterske divizije.

Iako naše jedinice nisu uspjele protjerati neprijatelja i ovladati selom Nijemci, ipak su ovim protivnapadom spriječile njegov prodor ka Sidu.

Gubici 5. kozarske brigade u tim borbama bili su: poginulih 26, ranjenih 72 i nestalih 3.⁴¹⁹

Borbama na prostoru sela Otok — Kompletinci — Nijemci zaustavljen je dalji prodor Nijemaca.

U cilju pojačanja fronta štab 1. armije je izvršio pregrupiranje svojih snaga. U tom cilju je ubrzan pokret 6. ličke proleterske divizije, koja se od 27. novembra 1944. nalazila u Beogradu na odmoru, prenaoružanju i popuni. Divizija je stigla na front 4. januara 1945. i na lijevom krilu borbenog rasporeda 1. armije preuzela položaje 21. divizije.

Time su se u prvom ešelonu borbenog rasporeda 1. armije našle 1. i 6. proleterska i 5. krajiška divizija, a 11. krajiška i 21. srpska divizija bile su u armijskoj rezervi. Stabilizacijom fronta došlo je do izvjesnog privremenog zatišja. Štab 1. armije je preduzeo mjere za stvaranje odbrambenih položaja po dubini. U tom cilju je 8. januara 1945. naredio 11. diviziji da se razmjesti na prostorijski Lovaš — Tovarnik — Sid, sa zadatkom izvođenja fortifikacijskih radova i utvrđivanja drugog armijskog odbrambenog pojasa.⁴²⁰

Po prijemu naređenja štab 11. divizije je poveo jedinice na određenu mu prostorijsku i pristupio izvršenju datog zadatka.⁴²¹

Dvanaesta krajiška brigada dobila je zadatak da se razmjesti u selu Lovaš i da pristupi izgradnji dela drugog armijskog odbrambenog pojasa na sektoru od k. 126 — k. 134 od Matijevićevog salaša do k. 126. vezujući se na streljački stroj 32. srpske brigade i da na kotama 122, 125 i 127 (Ilača) izgradi bunkere i rovove sa saobraćajnicama za predstraže i izviđačka odelenja.

419 Zbornik, tom I, knj. 18, dok. br. 17. Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 11. divizije za period od 1. do 10. januara 1945. — Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, str. 127 i 128.

420 Zbornik tom I, knj. 18, dok. 57. Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 1. armije za januar 1945.

421 Naređenje štaba 11. divizije od 8. januara 1944. štabovima brigada da posednu i utvrde položaje na odsjeku s. Lovac — s. Tovarnik. Zbornik, tom I, knj. 18, dok. 13.

Trideset drugoj srpskoj brigadi je naređeno da se razmjesti u selu Tovarnik i takođe pristupi izgradnji i utvrđivanju linije na pravcu Matijevićev salaš — k. 126 — k. 105 — k. 90 i tu liniju, preko željezničke pruge, spoji se kanalom koji vodi od sela Ilinci i da na koti 112 i Orašću izgradi bunkere i rovove sa saobraćajnicama za predstraže i izviđačka odeljenja.

Jedinice su obavještene da je štab 1. armije postigao sporazum sa organima narodne vlasti da se za te radove može koristiti i civilna radna snaga.

Izgradnjom drugog armijskog odbrambenog pojasa, koji se protezao pravcem selo Lovac — selo Tovarnik — selo Ilinci, bile su zatvorene komunikacije koje vode od zapada prema istoku između rijeka Dunav i Bosut prema Sidu i Sremskoj Mitrovici i u pozadinu rasporeda 1. armije. U tom cilju su jedinice 5. krajiške divizije porušile sve mostove preko močvare kod Grabova, pojačale izviđačku i obavještajnu djelatnost, a na tenkoprolaznim pravcima postavile protivtenkovske mine.

Dok su 12. krajiška i 32. srpska brigada radile na izgradnji rovova, 5. kozarska brigada je, nakon borbi na Bosutu 3. i 4. januara, razmještena u Sidu i selu Berkasevu, radi odmora i sređivanja.

Tih dana 11. divizija je razvila punu aktivnost na raznim poljima. Preduzete su mjere da se svi borci i starješine upoznaju sa karakteristikama neprijateljskih tenkova i samohodnih oruđa, posebno tenkova »Tigar« i »Panter«, koje naše protivtenkovske puške nisu mogle oštetiti. Ljudstvu je objašnjavano da su naše jedinice naoružane modernom artiljerijom, koja se uspješno može suprotstaviti neprijateljskim tenkovima, ali da njihov uspjeh u mnogome zavisi od saradnje sa pješadijom, koja je dužna da zaštiti borbeni poredak artiljerijskih jedinica.

Isticana je neophodnost čvrste veze i pune koordinacije pri sadejstvu sa susjednim jedinicama, kao osnove za uspjeh u rovovskom načinu ratovanja na ravničarskom zemljištu.

O svim tim pitanjima govoreno je na partijskim i skojevskim sastancima, kao i časovima političke nastave. Posebno je ukazivano na štetnost shvatanja »da je ukopavanje kukavičluk«. Tih dana se pojavila i parola »Ukopaj se! Više znoja, manje krvi«. Jedan od osnovnih zadataka

partijskih i skojevskih organizacija je bio ubjeđivanje boraca i starješina da se ta parola prihvati i primjenjuje. Partijsko-politički rukovodioci jedinica nastojali su da svaki slobodan trenutak iskoriste za objašnjavanje vojno-političke situacije u zemlji i svijetu. S obzirom na prilik velikog broja novih boraca, posebna pažnja je posvećena omasovljavanju partijskih i skojevskih organizacija, prijem u svoje redove onih koji su se svojom hrabrošću u dotadašnjim borbama, odanošću i disciplinom najviše istakli.

Agitaciono-propagandni odsjeci brigada i divizija imali su pune ruke posla, priređujući kulturno-zabavne programe. Izlazili su brigadni listovi, pravljene zidne novine, organizovane priredbe i igranke za borce i građanstvo. Kulturno-prosvetna ekipa 11. divizije dala je u Sidu dvije pozorišne predstave na kojima su prikazani komadi »Sumnjivo lice« Branislava Nušića i »Đido« Janka Veselinovića. Dat je i recital »Stojanka majka Knežopoljka« uz muzičko-horsku pratnju. U selima Berkosovo, Lovaš i Tovarnik organizovani su masovni mitinzi. Svi ti skupovi su bili izuzetno dobro posjećeni. Narod slobodarskog Srema je nastojao da i na taj način izrazi svoju nepokolebljivu privrženost našoj borbi.

U toku 16. januara 1945. Vrhovni komandant maršal Jugoslavije Josip Broz Tito došao je na sremski front i obišao položaje 1. proleterske i 5. krajiške divizije, koje su se nalazile u prvom ešelonu 1. armije. Tako su mnogi borci i starješine ovih divizija imali priliku da vide svog Vrhovnog komandanta, a neki i da razgovaraju s njim.⁴²²

Jedinice 11. krajiške divizije ostale su na liniji Lovaš — Tovarnik — Sid do 17. januara 1945, odnosno do ponovnog napada Nijemaca na položaje 1. armije.

NOVA NJEMAČKA OFANZIVA I BORBA NA DRUGOM ARMIJSKOM ODBRAMBENOM POJASU

Poslije potiskivanja naših snaga sa sektora Otok — Kompletinac i uspostavljanju fronta na desnoj obali Bosuta, Nijemci su na ovaj deo fronta uveli 41. pješadijsku diviziju i otpočeli pregrupisavanje svojih snaga duž cijele »Zelene linije«. Neprijatelj je ubrzao prebacivanje iz Bo-

«3 Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, nav. delo, str. 404.

sne i 7. SS divizije »Princ Eugen« i prikupio je na prostoru Vukovara, Petrovca i Sotina. Istovremeno je izvršeno prebacivanje 117. lovačke divizije na deo fronta od Beraka do Sotina. U rejonu Otoka nalazila se jaka borbeno grupa »Burgemajster« kao rezerva 34. njemačkog armijskog korpusa. Tim pregupisanjem snaga Nijemci su izvršili pripreme za ofanzivu koja je nosila šifrovani naziv »Zimska oluja«.

Raspored jedinica 1. armije uoči njemačkog napada bio je slijedeći:

Na desnom krilu armijskog borbenog rasporeda od Sotina do željezničke stanice Grahovo nalazila se 5. krajiška divizija, sa tri brigade u prvom ešelonu, dok se jedna brigada nalazila u divizijskoj rezervi.

U centru borbenog rasporeda nalazila se 1. proleter-ska divizija na prostoru od željezničke pruge Čakovci — Negoslavci, preko sela Berak i Orolik do rijeke Bosut, vezujući se na desnom krilu za jedinice 5. krajiške divizije, a na lijevom krilu 6. proleter-ske divizije. U prvom ešelonu su se nalazile tri brigade, dok se jedna brigada nalazila u opštoj divizijskoj rezervi.

Na lijevom krilu borbenog rasporeda armije nalazila se 6. lička proleter-ska divizija, na prostoru od Orolika i Bosuta prema Kompletincu, selu Nijemci, Donjem Novom Selu i Otoku do rijeke Save, oslanjajući se lijevim krilom na lijevu obalu Save. U prvom ešelonu je imala tri pješa-dijske i jednu konjičku brigadu, a jednu brigadu u rezervi.

U armijskoj rezervi, na drugom armijskom odbrambenom pojasu nalazila se 11. krajiška divizija u sledećem rasporedu: 5. kozarska brigada na odmoru u Sidu, gdje se nalazio i štab 11. divizije; jugozapadno od sela Lovac, na liniji Obersonov salaš — Matijevićev salaš, razmještena je bila 12. krajiška brigada, koja je utvrđivala drugi armijski odbrambeni pojas; u selu Tovarnik nalazila se 32. srpska brigada, koja je takođe utvrđivala drugi odbrambeni pojas na liniji Matijevićev salaš — Tovarnik do kanala koji vodi do sela Ilinci.

U selima Bačinci — Giborac — Adaševci bila je razmještena 21. srpska divizija, kao opšta armijska rezerva.

Zbog dubokog snijega i velike hladnoće, divizije prvog ešelona držale su na položajima dežurne bataljone,

smještene u zemunicama, dok je veći dio jedinica bio razmješten po selima neposredno iza linije fronta.⁴²³

U ranim jutarnjim časovima 17. januara 1945. poslije snažne artiljerijske vatre, Nijemci su prešli u napad duž cijele linije fronta. Glavni pravac udara usmjerili su duž drumu Sotin — Tovarnik, s ciljem da dubokim klinom prodru u pozadinu 1. armije, razdvoje njen borbeni poredak, a zatim na prostoru Sidski Banovci — Ilača — Tovarnik opkole i unište glavninu snaga armije. Njihova namjera je bila da tom operacijom privremeno neutrališu naše snage na sremskom frontu i time obezbjede s juga, bok svojih jedinica koje su se borile u Mađarskoj, a istovremeno povrate »Nibelunšku liniju« koja je nudila najpogodniju odbranu na sremskom frontu.

Koristeći pogodnost konfiguracije zemljišta Nijemci su kroz borbeni poredak 117. lovačke divizije uveli 7. SS diviziju, čiji su se dijelovi probili do položaja 1. krajiške brigade 5. divizije i u žestokom jurišu, poslije borbe prsa u prsa izbacili iz prve linije rovova 3. i 4. bataljon, koji su zatvarali pravac na putu Sotin — Tovarnik, odnosno Sotin — Opatovac. Ovladavši prvom linijom rovova na desnom krilu 5. divizije, neprijatelj je ubacivanjem rezervi i tenkova, pojačao pritisak na jedinice 1. krajiške brigade i nakon dvočasovne žestoke borbe primorao ih da se povlače prema Tovarniku.

Zbog teške situacije kod Tovarnika, štab 5. divizije uveo je u borbu 10. krajišku brigadu, koja se nalazila u divizijskoj rezervi, s ciljem da spreči neprijateljski prodor preko Lovaša u Tovarnik.

U centru borbenog rasporeda 5. divizije, na odsjeku Grabovo, neprijatelj je oko 05,30 časova napao položaje 4. krajiške brigade, ali je odbijen uz veće gubitke. Prikupivši rezerve, uspio je da ovlada prvom linijom rovova 4. brigade i oko 10,00 časova izbije pred drugu liniju gdje je zadržan. Međutim, pošto su daleko nadmoćnijim snagama, podržani tenkovima, uspjeli da potisnu 1. krajišku brigadu, Nijemci su iskoristili taj momenat i bočno napali 4. krajišku brigadu, primoravši je da se dijelom snaga povuče prema šumi Panjik.

⁴²³ zbornik, tom I, knj. 18, dok. 57. Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 1. Armije za januar 1945. Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 160—171.

Ubacivanjem svježih snaga, podržavanih sa oko 20 tenkova i samohodnih oruđa, neprijatelj je oko 07,00 časova uspeo da probije položaje 1. krajiške brigade i zauzme Opatovac. Time mu je bio otvoren put prema Mohovu i Lovašu, glavnom cilju napada. Sa te linije neprijatelj je dijelom snaga produžio prema Mohovu, a glavninom zaobišao 10. krajišku brigadu i napao je s leđa. Na desnom krilu 5. divizije je nastupila krizna situacija. Prodirući prema Lovašu i napadajući svom žestinom neprijatelj je nastojao da opkoli i uništi 1. i 10. krajišku brigadu.⁴²⁴ Razvila se žestoka borba u kojoj su obe brigade pretrpjele velike gubitke, ali su i njemački gubici bili znatni. Pored ostalog, uništena su i 4 neprijateljska tenka.

Zbog izuzetno teške situacije u 5. diviziji, štab 1. armije je naredio štabu 11. divizije da njene jedinice posjednu drugi armijski odbrambeni pojas na liniji Lovaš — Tovarnik, a da jedna brigada potpomogne odbranu 5. divizije u sprečavanju prodora neprijatelja prema Lovašu.

Štab 11. divizije hitno je uputio 12. krajišku brigadu na liniju Papugin salaš — šuma Panjik — Tampajevci — Krčevine da na tim prostorijama izvrši prihvat jedinica 5. divizije koje su se povlačile i da spriječi prodor neprijatelja prema Tovarniku. Oko 08,00 časova 17. januara jedinice 12. krajiške brigade su na zauzetoj liniji prihvatile borbu sa neprijateljskim snagama koje su nastupale prema Lovašu i Tovarniku, propuštajući jedinice 5. divizije koje su se povlačile u tom pravcu. U sadejstvu sa dijelovima 1. i 4. krajiške brigade 5. divizije, na tim položajima su jedinice 12. krajiške brigade vodile borbu sve do 12,00 časova kada je neprijatelj uz pomoć tenkova uspeo da potisne naše jedinice prema Obersonovom salašu, jugoistočno od Lovaša. Tu su bataljoni 12. krajiške brigade držali položaje sve do izvlačenja 1. jugoslovenske i 4. krajiške brigade 5. divizije prema Ilači i Tovarniku.

Oko podne 17. januara Nijemci su ušli u Lovaš i odbacili jedinice 1. i 12. krajiške brigade na liniju Kneblow salaš — salaš A. Senca, odje su te brigade obrazovale

⁴²⁴ Maršal Tito je obilazeći položaje 5. krajiške divizije 16. januara 1944, upozorio komandanta divizije da je njegovo desno krilo, vrlo pogodno za eventualni njemački protivudar, a naročito na pravcu koji od Sotina, preko Opatovca, Mohova i Sarengrada vodi prema Iloku. (Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 168—171).

front oslanjajući se desno na 10. krajišku brigadu 5. divizije koja se nalazila prema selu Novak Bapska, a lijevo na 32. srpsku brigadu 11. divizije.

O nastaloj situaciji štab 1. armije obavijestio je Vrhovni štab i zatražio da naša avijacija izvrši napad na neprijateljske kolone koje su se probile u borbeni raspored Armije. Naša jurišna avijacija izvršila je napad na čelne neprijateljske jedinice, artiljeriju, tenkove i rezerve koje je neprijatelj dovlačio iz dubine svog borbenog rasporeda. Pojava naših aviona imala je dvostruko dejstvo. Unijela je zabunu u redove neprijatelja i usporila njegovo napredovanje i povratila samopouzdanje kod naših boraca.

Dok su jedinice 5. i 11. divizije (koje su u međuvremenu uvedene u borbu) krajnjim naporom sprečavale prodor neprijatelja prema Lovašu i Tovarniku, neprijatelj je u centru borbenog rasporeda 1. armije takođe uspeo da izvrši proboj fronta i razdvoji snage 1. proleterske divizije, primoravši ih na povlačenje. Jedino su jedinice 6. ličke proleterske divizije na lijevom krilu armijskog borbenog rasporeda, odbivši tri neprijateljska napada, uspjele zadržati svoje položaje tokom cijelog dana 17. januara 1945.

Zbog dubokog uklinjanja 7. SS divizije »Princ Eugen« u borbeni raspored jedinica 5. i 11. divizije, štab 1. armije naredio je 21. diviziji da se usiljenim maršem uputi u rejon Mohovo — Sarengrad. Njegova namjera je bila da pojačanjem desnog krila uspostavi front na liniji Sarengrad — Lovaš — Tovarnik — selo Nijemci, obezbjedi prihvat jedinica 5. i 11. divizije, koje su se krajnjim naprezanjem borile južno od linije Lovaš — Tovarnik, i da zaustavi dalji prodor 7. SS »Princ Eugen« divizije prema Tovarniku i otkloni mogućnost odsjecanja dobrog dijela snaga Armije.

Budući da su prednji dijelovi neprijatelja oko podne 17. januara ušli u Lovaš, štab 1. armije je naredio 1. proleterskoj diviziji da izvuče svoje snage sa dotadašnjih položaja, jer je prijetila opasnost obuhvata naših snaga koje su se nalazile u centru i na lijevom krilu borbenog rasporeda Armije.

Tim manevrima, međutim, nisu postignuti željeni rezultati. I pored žestokog otpora 1. i 10. krajiške brigade 5. divizije i 12. krajiške i 32. srpske brigade 11. divizije, kao i 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije, ne-

prijatelj je, uvodeći u borbu druge ešelone, ojačane tenkovima, pojačavao pritisak i oko 17,30 časova ušao u Tovarnik, a oko 19,00 časova 17. januara 1945. zauzeo ta mjestu. Na taj način je bila presječena odstupnica 1. jugoslovenskoj i 4. krajiškoj brigadi 5. divizije i jedinicama 1. proleterske divizije, a postojala je opasnost da i 6. lička proleterska divizija bude odsječena.

Da bi se omogućilo izvlačenje šest odsječenih brigada 1. proleterske i 5. krajiške divizije, štab 1. armije naredio je štabu 11. krajiške divizije da svojim snagama izvrši napad na Tovarnik i da ga zauzme po svaku cijenu. Budući da je 12. krajiška brigada bila angažovana u borbama na liniji Kneblav salaš — salaš A. Senca, to je za izvršenje postavljenog zadatka 11. divizije imao na raspoloženju 5. kozarsku i 32. srpsku brigadu. Tim jedinicama u napadu na Tovarnik trebalo je sadejstvovati 13. proleterska brigada 1. proleterske divizije.

Oko 20,00 časova 17. januara 1945. godine 5. kozarska brigada u sadejstvu sa 32. srpskom brigadom napala je Tovarnik, (13. proleterska brigada zbog udaljenosti nije bila angažovana u tom napadu). Već u prvom naletu 5. kozarska brigada je uspjela da prodre u centar sela Tovarnik, gdje je zaustavljena, jer se u tom dijelu neprijatelj utvrdio i uz podršku tenkova uspješno odbijao napade 5. brigade. U centru sela razvila se žestoka borba. Tokom cijele noći 17/18. januara u Tovarniku su se smjenjivali juriši jedinica 5. brigade i protivjuriši neprijatelja, kojeg je podržavalo 7 tenkova. Borba se vodila za svaku kuću. Jedinice 5. brigade uspjele su razbiti neprijateljsku komoru. U svitanje 18. januara jedinice 5. i 32. brigade ovladale su polovinom sela Tovarnik, ali su po naredjenju štaba 11. divizije u jutarnjim časovima 18. januara izvučene iz borbe i povukle se na polazne položaje kod sela Gibarac.

Zahvaljujući dejstvima 5. kozarske brigade u Tovarniku i sadejstvu 32. srpske brigade, jedinice 1. proleterske i 5. divizije uspjele su da se izvuku u rejon sela Novak, Bapska i Berkasovo.

U tim borbama 5. kozarska brigada pretrpjela je velike gubitke. Poginulo je 20, ranjeno 102 i nestalo 10 boraca i starješina.

Tokom borbi 17/18. januara 1945. jedinice 12. krajiške brigade 11. divizije krajnjim požrtvovanjem cjelokupnog

boraćkog i starješinskog sastava i uz velike gubitke, omogućili su izvlačenje snaga 5. divizije i njihovo prihvatanje, ali su i gubici 12. brigade bili znatni. U dvodnevnim borbama poginula su 93, a ranjena 100 boraca i starješine. Pored ostalih, poginuo je komandant 1. bataljona Marinko Avramović, koji se isticao svojom hrabrošću i umješnosti u komandovanju, kao i 3 starješine četnog ranga i 6 komandira vodova.

Prema procjeni štaba 12. brigade neprijatelju su nanijeti gubici od 358 ubijenih i 74 ranjenih vojnika i oficira.⁴²⁵

U toku noći 17/18. januara 1945. jedinice 1. armije uspjele su da izbjegnu okruženja i da se poslije vrlo teških, često dramatičnih borbi povuku i organizuju odbranu na liniji Sarengrad — Novak Bapska — Berkasovo — Sid — Ilinci — Gradina, sa 1. i 6. proleterskom, 5. i 21. divizijom u prvom ešelonu, a 11. divizijom i 1. konjičkom brigadom u armijskoj rezervi. Tada je 2. proleterska divizija bila u fazi pristizanja na sremski front.⁴²⁶

Jedinice 11. divizije bile su raspoređene u selu Gibarac i u zapadnoj polovini sela Bačinaca, gdje su u toku noći 18/19. januara 1945. užurbano radile na utvrđivanju položaja između sela Gibarac i Sida i do svitanja 19. januara izgradile dvije linije rovova na međusobnoj udaljenosti od 600 do 1.000 metara. Prvu liniju rovova posjele su jedinice 5. kozarske i 32. srpske brigade, a drugu liniju jedinice 12. krajiške brigade.

Nakon žestokih borbi sa snagama 1. proleterske divizije vođenim cijelog dana 18. januara, neprijatelj je u večernjim časovima zauzeo Sid, pa su se tako jedinice 11.

⁴²⁵ Arhiv VII, fon. NOR-a, kut. 878, fasc. 2, dok. 23. Operacijski izvještaj 12. brigade, za 17. januar 1945.

⁴²⁶ Prateći razvoj događaja na sremskom frontu, vrhovni komandant maršal Tito naredio je Štabu 2. proleterske divizije koja se nalazila na odmoru u Beogradu, da hitno krene u Srem i da se stavi pod komandu 1. armije. Istovremeno je naredio štabu 1. armije da organizuje armijske položaje na liniji Ilok — Ljuba — Vrdevik — Kuzmin — ušće Bosuta i da u tom sklopu odbrane drži i selo Kuzmin, sa težištem odbrane na desnom krilu.

O situaciji na sremskom frontu obavješteni su štabovi 2. i 3. armije. Štabu 2. armije je naredeno da pojača pritisak na sektor Bijeljina — Brčko, a štabu 3. armije da sa 16. i 51. divizijom preduzme ofanzivne akcije prema Našicama i Donjem Miholjcu (Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 180—181).

divizije našle u prvoj liniji odbrane i u centru borbenog rasporeda 1. armije, odnosno na glavnom pravcu neprijateljskog udara.

U ratnim jutarnjim časovima 19. januara 1945. neprijatelj je iz pravca Sida otpočeo napad na položaje jedinica 11. divizije. Razvila se žestoka borba duž cijele linije fronta, ali su naše snage uspješno odbijale napade neprijatelja. Oko 09,00 časova, neprijatelj je uz pomoć tenkova izvršio silovit napad na centar borbenog rasporeda 11. divizije i uspeo ovladati prvom linijom rovova. Istog dana, u popodnevnim časovima jedinice 11. divizije, uz uspješno sadejstvo eskadrila 421. avijacijskog jurišnog puka, izvršile su protivnapad i oko 17,00 časova odbacile neprijatelja na njegove polazne položaje.

I na ostalim dijelovima fronta jedinice 1. armije uspješno su branile svoje položaje.

Krajem dana 18. januara tempo napada njemačkih jedinica postepeno je jenjavao, da bi u toku 19. januara 1945. znatno opao. Upornom odbranom jedinica 1. armije i efikasnim dejstvom naše jurišne avijacije po živoj sili i tehnici, neprijatelju su nanešeni veliki gubici. Prema sopstvenim procjenama, tokom trodnevnih borbi, izbačeno je iz stroja oko 9.000 neprijateljskih vojnika i oficira.

Gubici jedinica 1. armije takođe su bili veliki. Poginula su 1.532, ranjena 4.668 a nestala 2.233 vojnika i oficira. Ukupno je izbačeno iz stroja 8.433 borca i starješine, što je ravno brojnomo stanju jedne divizije.

No i pored velikih gubitaka u ljudstvu, naoružanju i drugoj ratnoj opremi, jedinice 1. armije su postepeno preuzimale inicijativu i konačno zaustavile dalji prodor neprijatelja, a pristizanjem 2. proleterske divizije u rejon Iloka, stvoreni su uslovi za protivudar.

Komanda 34. njemačkog armijskog korpusa je shvatila da je njen plan o neutralisanju glavnine snaga naše 1. armije na sremskom frontu propao, pa se morala zadovoljiti polovičnim uspjehom, ovladavanjem »Nibelunškom linijom« i organizaciji odbrane na njoj.

Stab 1. armije je 19. januara 1945. naredio svojim jedinicama da preduzmu aktivna dejstva ispred svojih odbrambenih položaja.

Jedinice 11. divizije vršile su stalan pritisak na neprijatelja ispred svojih položaja, a 5. kozarska brigada je

oko 15,00 časova 20. januara 1945. izvršila demonstrativni napad na Šid i pokušala da ga zauzme. Nijemci su uz podršku tenkova i samohodnih oruđa izvršili protivnapad, pa se 5. brigada povukla na polazne položaje. Tokom tog napada brigada je imala 18 ranjenih boraca.

Oko 10,00 časova 21. januara 32. srpska brigada 11. divizije i 1. jugoslovenska brigada 5. divizije izvršile su napad na sela Berkasovo i zauzele deo sela. Međutim, neprijatelju su pristigla pojačanja, koja su uz pomoć tenkova prisilili naše brigade da se povuku na polazne položaje. Istog dana oko 19,00 časova 32. brigada je ponovila napad, ali ni tom prilikom nije uspjela. Brigada je zatim izvršila bočni manevar, napala neprijatelja s leđa, sa zapadne strane i zauzela Berkasovo, a zatim produžila gonjenje neprijatelja prema Tovarniku. Padom Berkasova naše jedinice su natkrilile Sid sa sjeverne strane.

Dok je 32. brigada napadala Berkasovo, istovremeno je 5. kozarska brigada ojačana jednim bataljonom 12. krajiške brigade, izvršila napad na Sid. Borbe su vođene od 19,00 časova 21. januara do 04,00 časova 22. januara, ali naše jedinice nisu uspjele zauzeti grad, zbog uporne odbrane koju su pružali dijelovi 7. SS »Princ Eugen« divizije.

U 19,30 časova 22. januara 5. kozarska brigada je ponovo izvršila napad na neprijatelja u Sidu i nakon žestoke četvoročasovne borbe uspjela da ga zauzme, produžavajući gonjenje razbijenog neprijatelja prema Tovarniku, gdje su je smijenile jedinice 6. ličke proleterske divizije.

Po zauzimanju Sida 12. krajiška brigada 11. divizije izvršila je pokret u rejon sela Orašje i Jasenik, odakle je sadejstvujući snagama 1. proleterske divizije uzela učešće u napadu na Tovarnik, dok su 5. kozarska i 32. srpska brigada zadržane u Sidu kao armijska rezerva.

U borbama za Berkasovo, Šid i Tovarnik tokom 21/22. januara 1945. gubici jedinica 11. divizije bili su, poginulih 31, ranjenih 152 i nestalih 3 borca i starješine.

Štab 1. armije učinio je poslednji pokušaj da u toku 23/24. januara sa jedinicama 1. proleterske divizije kojima je sadejstvovala 12. krajiška brigada 11. divizije zauzme Travnik, središte njemačke odbrane, ali se u tome nije uspjelo. Istovremeno su i ostale divizije vršile napad na Mohovo, Lovaš i Ilince, ali ni na tim sektorima nije postignut uspjeh.

Ocjenjujući da njegove divizije, iscrpljene u žestokim sedmodnevničkim borbama, nemaju više snage za ofanzivna dejstva, štab 1. armije, 24. januara 1945, naredio im je da na dostignutim linijama pređu u aktivnu odbranu.

Tada su se neprijateljski odbrambeni položaji protezali »Nibelunškom linijom« na pravcu Mohovo — Lovaš — Tovarnik — Ilinci — Adaševci i dalje, prema rijeci Savi. Sva ta mjesta neprijatelj je pretvorio u uporišta koja su predstavljala oslonac njegovog odbrambenog sistema, a radi predostrožnosti, izvršio je iseljavanje nepouzdanog stanovništva.⁴²⁷

I Komanda 34. njemačkog armijskog korpusa je ocjenila da bi dalji nastavak ofanzivnih dejstava bio necelishodan, zbog velikih gubitaka i jakog otpora naših jedinica kakav nisu očekivali. Zbog toga je 19. januara 1945. izvršio pregrupisanje svojih snaga. Pod zaštitom 7. SS divizije »Princ Eugen« i borbene grupe »Burgemajster« iz borbe su izvučene 117. lovačka i 41. pješađijska divizija i zaposjele »Nibelunšku liniju«. Prostor na odsjeku Mohovo — Lovaš — Tovarnik, zaposjela je 117. lovačka, a prostor od Tovarnika do sela Batrovaca na rijeci Bosut 41. pješađijska divizija. Nakon posjedanja položaja borbena grupa »Burgemajster« je izvučena iz borbe i obrazovala korpusnu rezervu iza položaja 117. lovačke divizije. Tada je iz borbe izvučena i 7. SS divizija »Princ Eugen« i upućena u pozadinu sremskog fronta radi odmora i pripreme za likvidaciju virovitičkog mostobrana.⁴²⁸

Prelaskom u odbranu štab 1. armije je borbeni poređak postrojio tako da je u prvom ešelonu imao četiri, a u drugom dvije divizije, koje su činile armijsku rezervu. U prvoj fazi prednji ešelon sačinjavale su 1, 2. i 6. proleterska i 21. divizija, dok su 5. i 11. krajiška divizija bile u armijskoj rezervi. Pored odmora i sređivanja jedinica, zadatak tih divizija je bio izgradnja drugog armijskog pojasa odbrane.

⁴²⁷ Zbornik, tom 1, knj. 18, dok. 57. Izvor iz operacijskog dnevnika štaba 1. armije za januar 1945. —• Dokumentat br. 49. — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 11. divizije za period od 11. do 25. januara 1945. —• Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić n/d, str. 228—230. — J. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gačeša, R. Ranilović, n/d, strana 280—291. — Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 165—198.

⁴²⁸ Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 192.

Po izvlačenju iz borbe 24. januara 1945. jedinice 11. divizije raspoređene su: štab divizije sa prištabskim jedinicama i 5. brigada u selu Kukujevcima, a 12. i 32. brigada u selu Bačincima.

Nakon kraćeg odmora jedinice su pristupile inženjerskom uređenju drugog armijskog odbrambenog pojasa od Erdevika do Kuzmina.⁴²⁹

Na tim prostorijama jedinice 11. divizije ostale su do 9. februara 1945. kako su po naređenju štaba 1. armije izvršile smjenu jedinica 1. proleterske divizije u prvoj odbrambenoj liniji. Raspored jedinica 11. divizije je bio: 12. krajiška brigada posjela je položaje između Šida i Tovarnika (Korovi k. 98 — k. 141), a 32. srpska brigada (k. 100) — Neškovićevo salaš — Gerje; 5. kozarska brigada bila je razmještena u selu Berkasovo, držeći sa po jednim bataljonom, naizmjenično položaje prema Tovarniku. Iza borbenog rasporeda 11. divizije, u selu Sot bila je razmještena 13. proleterska brigada 1. proleterske divizije kao rezerva 11. divizije.⁴³⁰

Jedinice 11. divizije ostale su na položajima u prvoj borbenoj liniji do 22. marta 1945. godine. U to vrijeme borbeno dejstva svodila su se na manje akcije izviđačkog karaktera, koje su imale za cilj prikupljanje podataka o neprijatelju ili njegovo uznemiravanje.

To zatišje na frontu iskorišteno je za razvijanje mnogih aktivnosti iz oblasti vojnostručnog, partijsko-političkog i kulturno-zabavnog rada. Po posebnom planu rađeno je na obučavanju boraca u rukovođenju svim vrstama pješadijskog naoružanja. U okviru divizije organizovano je takmičenje iz svih oblasti vojničkog rada, što je unijelo posebnu živost među boračkim i starješinskim sastavom i razbilo monotoniju pozicijskog načina ratovanja.

Tokom februara i marta 1945. u jedinicama 11. divizije, pored niza drugih manifestacija, na poseban način su obeležavani značajni datumi i godišnjice.

Tako je 14. februara obilježena dvogodišnjica formiranja 12. krajiške brigade. Centralna proslava održana je

⁴²⁹ Zbornik, tom I, knj. 18, dok. 49. — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 11. divizije za period od 11. do 25. januara 1945.

⁴³⁰ Zbornik, tom I, knj. 18, dok. 70. — Naređenje štaba 1. armije od 8. februara 1945. štabovima divizije o smeni i razmeštaju jedinica.

u Sidu, kojoj su prisustvovala delegacije iz ostalih brigada 11. divizije. Na toj svečanosti govorili su komandant brigade Mile Vučević i politički komesar Luka Cvjetičanin. Oni su pored ostalog evocirali uspomene na prvog komandanta 12. krajiške brigade Petra Mečavu koji je, još za života, postao legenda Kozare i Bosanske krajine, kao i na Milana Egića, Marinka Avramovića, Kostu Semiza, Doku Banjca, Đuru Mandića i druge proslavljene komandante i političke komesare bataljona, komandire i komesare četa i druge borce i starješine koji su boreći se u redovima 12. brigade ugradili svoje živote u temelje slobode.⁴³¹

Poseban događaj je bio posjeta sremskom frontu komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje feldmaršala Harolda Aleksandera koji je, 26. februara 1945, obilazeći front 6. ličke proleterske i 21. divizije, obišao i deo fronta kod Tovarnika kojeg je držao 2. bataljon 12. krajiške brigade 11. divizije i primio raport od komandira 3. čete Nikole Novakovića i komandanta bataljona Miće Capapića.

U selu Erdevik su 25. februara komandant i politički komesar 1. armije, Peko Dapčević i Mijalko Todorović priredili večeru u čast feldmaršala Aleksandera i njegove partije, na kojoj su general Dapčević i feldmaršal Aleksander izmjenjali zdravice.

Taj događaj objavljen je u dnevnom listu »Politika« od 28. februara 1945. sa posebnim osvrtom na deo zdravice feldmaršala Aleksandera, koji se odnosi na našu borbu i pomoć NOV-a opštoj pobjedi saveznika, u kojem se kaže:

»Vi ste pre tri godine ustali na borbu onda kada je situacija bila veoma tamna i teška za sve nas. Kada sam se iskrcao u Italiji s mojom pobedonosnom armijom tek tada sam mogao uvideti koliku pomoć pruža vaša vojska savezničkoj stvari. Studirao sam vašu istoriju u ovom ratu s najvećim interesovanjem. Sečam se vaše junačke borbe, a naročito se sečam junačke Kozare koja je herojski izdržala borbu protiv neprijatelja koji je hteo da je uništi. Poznate su mi isto tako i vaše borbe u maju 1943. godine, kada je vaša izglednala vojska izdržala neravnu borbu sa 11 divizija.«⁴³³

⁴³¹ J. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gačeša, R. Ranić, n/d, str. 300.

⁴³² Lj. Pajović, D. Uzelac, M. Dželebdžić, n/d, str. 296.

⁴³³ isto — str. 246—250.

Tokom februara i marta 1945. u jedinicama 11. divizije bilo je dosta reorganizacija i kadrovskih promjena.

Početkom februara za komandanta 5. kozarske brigade postavljen je Ljubomir Jajčanin Bijeli, do tada komandant 21. srpske brigade, 21. divizije.

Odlukom Vrhovnog štaba 7. marta 1945. rasformirana je 32. srpska (mačvanska) brigada, a njeno ljudstvo raspoređeno u 1. proletersku i 21. diviziju. Istom odlukom 8. crnogorska brigada⁴³⁴ izdvojena je iz 1. proleterske divizije i ušla u sastav 11. divizije.⁴³⁵

Osma crnogorska brigada formirana je naredbom štaba 2. korpusa NOVJ Pov. br. 155 od 24. februara 1944.

Na dan formiranja štab brigade su sačinjavali: komandant Blažo Marković, politički komesar Jokaš Brajović, zamjenik komandanta Nikola Popović, zamjenik političkog komesara Boško Brajović, načelnik štaba Vojin Corović, obavještajni oficir Radisav Raspopović, v.d. referenta saniteta Momir Janković i intendant brigade Milovan Raljević.

Brigada je imala četiri bataljona, vodove za vezu, pra-teći, mitraljeski i sanitetski, te bolnicu i intendanturu,

v. Komandant 1. bataljona bio je Milivoje Maksimović, "V zamjenik Novo Matunović. Politički komesar Veljko Čot-t beljić, a zamjenik Vasilj Kraljević. Referent saniteta ' Milan Manović, intendant Vojo Radulović.

Komandant 2. bataljona Rade Rajičević, zamjenik Jovo Kovačević, politički komesar Vlado Lakić, zamjenik Andrija Raković, referent saniteta Blažo Skatarić, intendant Petar Božović.

Komandant 3. bataljona Milan Pavlović, zamjenik Bojica Jovović, politički komesar Pero Raičević, zamjenik Milovan Milačić, referent saniteta Vladimir Dedović, intendant Dragoljub Drljević.

Komandant 4. bataljona Milisav Đurović, zamjenik Božidar Zogović, politički komesar Vlado Mrvaljević, zamjenik Dara Milačić, referent saniteta Desanka Milošević, intendant Radovan Popović.

⁴³⁴ Zbornik sjećanja 8. crnogorske brigade, izdanje VIZ, Beograd, 1978, str. 9—20.

⁴³⁵ Zbornik, tom XI, knj. 1, dok. 1. Naredba Vrhovnog komandanta od 1. januara 1945. o formiranju štaba 1. armije.

Brigada je formirana od boraca Durmitorskog, Nik-
šićkog, Kamskog i Zetskog partizanskog odreda i Pratećeg
bataljona Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku.

Na dan formiranja brigada je imala oko 900. — preka-
ljenih boraca, od kojih su 137 bili članovi KPJ i 213 članovi
SKOJ-a.

Nakon formiranja brigada je kratko vrijeme bila pod
neposrednom komandom Glavnog štaba za Crnu Goru i
Boku, zatim u 3. 37. i 1. proleterskoj diviziji, a od 7. marta
1945. do kraja rata u 11. krajiškoj diviziji.

U tom periodu iz jedinica 11. divizije odabrano je
nekoliko desetina boraca, vodnika i političkih delegata
vodova koji su upućeni u vojne škole. To je bila ona ratna
generacija od koje su nakon oslobođenja postali prvi ško-
lovaní oficiri naše armije. Istovremeno je oko 20 omladi-
naca, biranih po istom kriterijumu, upućeno u SSSR u pi-
lotske i tenkovske škole.

Ipak, jedan od najznačajnijih događaja bio je održa-
vanje prve divizijske partijske konferencije.

Konferencija je održana 5. marta 1945. u Sidu. Refe-
rat o »Organizacijskom stanju i zadacima partijske orga-
nizacije« podnio je sekretar divizijskog komiteta Mirko
Vranić.

U referatu je istaknuto da se partijsko-politički rad u
diviziji i pored svakodnevnih borbi i dugih marševa odvi-
jao redovno. Stalno popunjavanje jedinica velikim brojem
novih boraca zahtijevao je intenzivniji rad na omasovlja-
vanju partijske i skojevske organizacije. U referatu je is-
taknuto da je od oktobra 1944. do marta 1945. u jedinicama
divizije primljeno u KPJ novih 450 članova.⁴³⁶

Na konferenciji su detaljnije razrađeni zadaci koji
su proisticali iz instrukcije Centralnog komiteta KPJ o
radu i uslovima frontalnog načina ratovanja i brojnog
narastanja jedinica, odnosno potrebe stvaranja moderne
vojne organizacije osposobljene za upotrebu i sadejstvo
svih rodova oružja.

Da bi se to postiglo trebalo je, prvo, masu novih bo-
raca vaspitati u duhu NOB, upoznavajući ih sa ciljevima,
razvojem i tekovinama NOB izvojevanim do tada. Stvoriti
čvrstu disciplinovanu vojnu organizaciju, vaspitati masu

436 AVII, fond NOR, film 1, snimci 854, 855 i 856.

novih vojnika, ovladati modernim naoružanjem i obučiti komandni kadar za rukovođenje frontalnim borbama.

U Instrukciji se ističe da su članovi Partije dužni služiti primjerom u pogledu vojne discipline, izučavanja vojne vještine, izvođenja obuke i u izvršenju svih postavljenih zadataka, a zatim se između ostalog, navodi ». . . Naročitu pažnju partijske organizacije treba da posvete podizanju komandnog kadra, razvijanju upornosti i ofanzivnosti. Za komandni kadar, a naročito viših jedinica nije dovoljan lični heroizam, nego je nužno osposobiti komandante da rukovode jedinicom tako, da ona kao celina izvršava postavljene zadatke. Ne sme se dozvoliti da komandanti zapadnu u položaj da ličnom hrabrošću nadoknađuju nedostatak u komandovanju. . .«

Iako je i do tada rađeno na način kako se to zahteva pomenutom instrukcijom, ipak je divizijska partijska konferencija, doprinijela da se njene odredbe svestranije primjenjuju.

Pored niza političkih i kulturno-prosvjetnih manifestacija u svim jedinicama je obelježen 8. mart — međunarodni praznik, Dan Žena. Tim povodom borcima su podjeljeni skromni pokloni koji su im uputile organizacije * AFŽ.

Obeležen je i jedan od najznačajnijih datuma u našoj novijoj istoriji— 27. mart, dan kada su narodi Jugoslavije 1941. predvođeni Komunističkom partijom, odlučno oborili sporazum vlade Cvetković-Maček sa silama Osovine o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu i poznatim parolama »Bolje rat — nego pakt« i »Bolje grob — nego rob«, riješili da brane zemlju od fašističke najeзде. Toga dana su u jedinicama divizije organizovana predavanja za borce i stanovništvo u selima Kukujevci i Martinci. Nakon svečanosti odigrana je fudbalska utakmica između boraca 5. kozarske i 12. krajiške brigade, a zatim je priređena igranka za borce i omladince.⁴³⁷

REORGANIZACIJA I PRENAORUŽANJE JEDINICA

Naređenjem Štaba 1. armije od 20. marta 1945. jedinice 21. divizije su u toku 22/23. marta 1945. preuzele polo-

⁴³⁷ j. Marjanović, M. Kukulj, M. Vujović, B. Gačeša, R. Ranić, navedeno delo, str. 301 i 302.

žaje 11. divizije u prvoj liniji fronta ispred Tovarnika, a brigade 11. divizije upućene su u sela Kukujevci, Kuzmin, Martinci i Laćarak, gdje su se razmjestile radi odmora, prenaoružanja i obuke.⁴³⁸

Jedinice 11. divizije — 5. kozarska i 12. krajiška brigada — bile su posljednje u 1. armiji koje su svoje dotadašnje — trofejno naoružanje, oteto od neprijatelja, zamjenile sovjetskim. Iako su borci i starješine tih brigada shvatili neophodnost prenaoružavanja, s obzirom na modernizaciju vojske u cjelini i njenog snabdijevanja (prvenstveno municijom) u izmjenjenim uslovima ratovanja, ipak je rastanak sa trofejnim oružjem bio težak. Nije bilo zamjerke novom oružju. A, i kako bi se moglo zamjeriti oružju kojim je savladana Hitlerova soldateska. Jednostavno, radilo se o emocijama. Mnogi borci i starješine, i oni sa Kozare, ispod Grmeča i iz drugih djelova Bosanske krajine, centralne i istočne Bosne i zapadne Srbije, rastajali su se od oružja kojim su izvojevane velike i slavne bitke. Pored pušaka otetih od neprijatelja, bilo je tu i onih koje su posle kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije skrivane ne samo od ustaša, već i od oca ili rođenog brata i iz kojih su ispaljeni prvi ustanički pucnji 1941. i onih koje su tek stasali mladići preuzimali od poginulog oca, starijeg brata, rođaka ili komšije i nastavljali borbu. Bilo je to oružje koje je pri svakom dodiru budilo uspomene, koje su davale podsticaj za nove napore. S tim oružjem je stvorena nova epoha u istoriji naših naroda i narodnosti, pa je razumljivo što su se borci i starješine s tugom rastajali od njega.

Tih dana Krajišnici su se rastali i od svog komandanta divizije, Miloša Šiljegovića, koji je otišao na novu dužnost. Bilo je teško rastati se od druga i rukovodioca kakav je bio Miloš. Posebno je to bilo teško onim borcima 5. kozarske i 12. krajiške brigade, kojima je Miloš bio učitelj u osnovnoj školi, kao i onima, kojima je, u prvim ustaničkim danima 1941. na Kozari, bio komandir čete, komandant Udarnog bataljona i komandant 5. brigade. Na čelu 11. divizije Miloš se nalazio godinu dana i pod njegovom komandom ona je izvojevala velike i slavne bitke.

⁴³⁸ Zbornik, tom I, knj. 18, dok. 102. Naređenje štaba 1. armije od 20. marta 1945. potčinjenim jedinicama za smjenu 11. divizije 21. divizijom. Dokument br. 104. — Naređenje štaba 11. divizije od 22. marta 1945. za smjenu i razmještaj na prostoru Kukujevci — Kuzmin — Martinci — Laćarak.

Za novog komandanta 11. divizije postavljen je Zarko Vidović.

Primivši novo naoružanje, borci i starješine su se trudili da ga što brže upoznaju. Uz instrukcije nekolicine oficira Crvene armije, borci su vrlo brzo upoznali taktičko-tehničke osobine novog oružja i naučili rukovati njime, a zatim su uspješno izvršena školska i bojeva gađanja iz svih vrsta novoprimljenog oružja.

Uporedo sa prenaoružanjem izvršena je i reorganizacija jedinica, prelaskom na trojnu formaciju od čete do divizije. Tako je u 5. kozarskoj brigadi rasformiran treći bataljon, a četvrti preimenovan u treći. U 12. krajiškoj brigadi rasformiran je drugi bataljon, a četvrti preimenovan u drugi. Tako su brigade imale po tri bataljona i sledeće samostalne čete: četvu pratećih oruđa, četvu automatičara, izviđačku četvu, četvu za vezu i sanitetsku četvu, te komandu pozadine sa radnim vodom, kulturno-prosvetni ili agitaciono-propagandni odsjek i zaštitnicu.⁴³⁹

Pored tri streljačke čete bataljoni su u svom sastavu imali mitraljesku i minobacačku četvu, odeljenje topova 45 mm, vod za vezu, sanitetski vod i radni vod. Ukupna jačina bataljona bila je između 450 i 500 ljudi, dok se brojno stanje brigade kretalo između 1.800 i 2.000 ljudi.

Svi poslovi oko prenaoružavanja, obuke i reorganizacije jedinica bili su praćeni aktivnim partijsko-političkim radom, jer su to bile poslednje pripreme boračkog i starješinskog sastava 11. divizije za završne operacije Jugoslovenske armije za konačno oslobodjenje zemlje.⁴⁴⁰

⁴³⁹ Ta reorganizacija vršena je u skladu sa Odlukom Povereništva narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije od 1. marta 1945. da se izvrši reorganizacija i promjeni naziv cjelokupne NOV i POJ. Po toj odluci Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije dobila je naziv »Jugoslovenska armija«, a Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije reorganizovan je u Generalštab, kao neposredni organ Povereništva Narodne odbrane, za svu oružanu vojnu silu. AVII, aktiv NOR, br. reg. 3/1, k. 21-f.

⁴⁴⁰ 4M Zbornik, tom. 11, knj. 1, dok. br. 17. — Izvod iz operacijskog dnevnika štaba 11. divizije od 1. aprila 1945. Štabu 1. armije JA o dejstvima divizije od 21. do 31. marta.